

mát nem találjuk, ha csak azt a Suidasból vett reminiscenciát, a vidékről, a honnan sasok üldözték, kergették el őket, hogy minél előbb a mai Magyarországra jussanak (KK. c. XI. Fl. II. 123. MHK. 500. l.), ilyenek nem tekintjük. A magyarok veszteségét az etelközi vereség alkalmából nem tehetjük valami nagyra, a szövegben kifejtett okoknál fogva, ámbar Konstantinos császár i. h. c. 40. a legerősebb kifejezéssel: „τάς αβρών φαμίλιας παντελώς ἐξέφανισαν“, „családjaikat teljesen elpusztították“ (MHK. 125. l.) él s e felfogást igazolja a következmény: hogy a magyar magyar maradt. Mert ha a bevándorló magyarság csak egy „család nélküli, csupa fegyverforgatókból álló huszáresapat“ lett volna, mint Salamon Ferencz képzeli (Századok. 1876. 730. l.), *szláv* nőekkel, *szláv* anyákkal, — más nemzet nagyobb számmal miféle lehetett volna? — már a következő első, második nemzedék elszlávosodott volna.

⁶⁷⁾ A honfoglalás megkezdése idejére nézve I. a 61. jegyzetben idézett dolgozatokat, melyekben én Szabó Károlylyal, Botka Tivadarral és főleg Salamon Ferenczszel szemben a 895. év mellett kardoskodtam. A törvényhozás az én felfogásom mellett döntött, s az 1892: II. törvényezikk a millenium megünneplésére szolgáló országos kiállítását 1895-re határozta, s azt csak később tették át opportunitási okokból 1896-ra. A honfoglalás menetére nézve főfontosságú kérdés, mennyi hitelt tulajdoníthatunk a Névtelen jegyzőnek? Erre nézve I. e munka I. függelékét, s rövidebben a bevezetést Anonymus kéziratáról, tartalmáról, Fejérpataky Lászlótól és tőlem (MHK. 381—391. II.). Elbeszélését, hogy a magyarok éjszak felől jöttek az országba, krónikáink is támogatják, s az Erdély felől való bejövétel, a mint (Századok 1880. i. h. 17. kk. II.) kimutattam, csak időjártával jutott bele a legkésőbbi redactiókba, a septem castra, Siebenbürgen szójáték fonalán. Ez az út mellett szól, hogy a felsőtiszai vidék, Zemplén, Borsova, Szaboles, Borsod, Ujvár, — ma Heves és Abauj — Szolnokmár a magyar királyság első századában szerepelnek, lakottak (W. I. 26. kk. II. a zásztya alapító-level; CD. IV/, Kn. I. 55. KK. Fl. II. 154, 171. 194. II.), míg az ú. n. bánási megyék, melyeket a magyaroknak legelőször kellett

volna érní, ha Oláhország felől vándorolnak be, mint újabban hazai írók is, a németek nyomán, szeretik hirdetni, csak aránylag nagyon későn, a XIII. században bontakoznak ki jobban a homályból. Különben a mai Oláhország hosszában, keletről nyugotra, alig volt ebben az időben, legalább seregnek, vándorló népnek való út, mint azt az avárokról mondtak is (11. jegyzet) bizonyítják. A Hubától származó Szemere-család komárommegyei birtokain a XV. században Hoba helyet találok. (Csánki III. 502, 521. II.) A Tuhutum név Tétény ejtéséről Karácsnyi J. Turul, XII. 96. l.

⁶⁸⁾ Erdélyt majdnem ugyanazokkal a szavakkal jellemzik Anonymus c. 25. és KK. c. 37. (Fl. II. 23, 140. II.; Anonymus még MHK. 423. l.)

⁶⁹⁾ Swatoplukról Regino és Ann. Fuldenses a 891. évhez, MHK. 316, 322. II. Konstantinos Porphyrog. császár i. h. c. 41. (u. o. 129. l.). A német források csak két fiát ismerik. Konstantinos császárt, ki félszázaddal később Swatopluk intését fiahoz fenntartotta, alkalmasint a három nyilvessző birta arra, hogy három fiúról beszéljen.

⁷⁰⁾ A magyar hagyomány szerint tehát lovon vették meg Swatopluktól vagy Zalántól az országot (Anonymus c. 14, 38. KK. c. 13. Fl. II. 15, 32, 123, 124. II. MHK. 412, 434, 501, 502. II.), s Kézainál: „Swatoplukot a magyarok az Ungvár mellől különféle ajándékokkal édesgették és kikémllették“. (Fl. II. 71. l., MHK. 484. l.) Megfelel ez annak, mit Büles Leo róluk Taktikájában, i. h. 46. §. (MHK. 34. l.), mond, a mit egyébiránt minden más hasonfajú népről el lehet mondani. A bodriezok Einhard szerint 824-ben (MG SS. I. 212. l.) „contermini Bulgaris Daciam, Danubio adjacentem incolunt“; Az ő nyelvén pedig Dacia a Dunán túl a bal parton kezdődik: „Utramque Pannoniam et appositam in altera Danubii partem Datiam — tributarium fecerit“. (Vita Károly Magni MG. SS. II. 451. l.). Kraliček A. i. h. II, 217. l. Számos történelmileg ismeretlen földvárt sorol föl az Alföldön. Borovszky S. A honfoglalás 53. kk. II.

⁷¹⁾ A honfoglalás legáltalánosabb vonásait, kivéve Erdélyt s a Vág mellékét illetőleg, Anonymus nyomán adom, mert katonailag véve, mint Rónai Horváth Jenő Magyar Hadi Krónika

12. I. mondja, annak így kellett történni. Az Erdély és Duna közt fekvő rész elfoglalására, azt hiszem, két évet — 896, 897 — kell vennünk. Az idéző jel közé foglalt szavakat Konstantinos Porphyrog. császár írja i. h. c. 41. (MHK. 130. I.) Ugyancsak itt beszéli Konstantin, hogy Swatopluk fiai közt már halála után egy évre megkezdődött a *viszálykodás*, melytől a császár a *belláborút* megkülönbözteti. A fuldai évkönyvek tehát, melyek a *belláború* kitörését teszik 898-ra, nem ellenkeznek vele. Vannak írók, kik, mert a morva birodalmat még 906-ig említik, a magyarok foglalását Swatopluk birodalma területén csak innentől kezdve hajlandók elfogadni; de feledik, hogy Morvaország a duna-tiszaközi részek elvesztése után is még fennállhatott; ellenben a magyarok nem igen támadhatták volna még Olaszországot és nem foglalhatták el volna Pannoniát, legkésőbb 900-ban, ha Swatopluk birodalmát, a mennyiben mai hazánk déli területén feküdt, el nem foglalták volna. Nyitra, Pozsony vidékének elfoglalását azonban későbbre kell tennünk, mert ha a morvák 897-ben már ezt is elvesztik, alig kértek volna 899-ben a pápától metropolitát és 3 püspököt, mint a bajor püspökök leveléből (CD. I. 230. I., MHK. 323. kk II.) olvassuk.

⁶⁷⁾ Brazlawról Ann. Fuldenses (MG. SS. I. 412. I. MHK. 318. I.) Az olasz hadjárat előkészülete idejére, tehát, ha maga nem is így számít (I. I. függelék), 898-ra teszi Anonymus a tiszántúli Glad ellen való háborút c. 44. (Fl. II 36. I. MHK. 441. I.), s elbeszélését, hogy a magyar foglalás Orsováig terjedt, meg- erősíti Konstantinos Porphyrog. császár i. h. c. 40, ki a Traján hidját Turkia kezdetére „κατά τὴν τῆς Τουρξίας ἀρχήν“ teszi. A magyarok természetes önértékét mutatja az a beszéd is, melyet Liutprand Antapodosis c. 7. (MG. SS. III. 209. I.), mikor először jártak Olaszországban, az „animi fortitudo“, „pugnandi scientia“-ról, szájukba ad.

⁶⁸⁾ Liutprand i. h. c. 7, a ki egyébiránt önmagával jó ellenkezésbe, mikor először „Inmensi atque innumerabili collecto exercitu“-val viszi őket Olaszországba, ott azonban a sereg mégis elégtelennek bizonyul

⁶⁹⁾ A bajor-morva viszonyokról Dümmler E. i. h. III°. 461—

469. II. Az idéző jel közt levő szavakról s a magyar-német szövetkezéséről, melyet minden körülírás mellett is elismernek, a bajor püspökök többször idézett levele (CD. I. 232, 233. I.; MHK. 326. I.). A bolgárokkal szemben Örmény Leo görög császár ilyféle kutyaszküt tett. (Theophanes folyt. 21. I.) A kunok még IV. Béla idejében így esküdtek. Marczali H. közlése, Történelmi Tár 1878. 376. I. A magyarok előkészületeiről az olaszországi hadjáratra Liutprand i. h. c. 8. (MG. SS. III. 290. I.)

⁷⁰⁾ Hogy a magyarok olaszországi becsapása 899-ben történt és nem 900-ban, már nem szenved kétséget. Liutprand tudósításával szemben azonban, hogy a magyarok tavasszal jöttek Olaszországba „sol needum piscis signum deserens arietis occupabat“ (Liutprand i. h. II. c. 9. MG. SS. III. 299. I.), Dümmler E., a chronicon Nonantulae alapján (i. h. III°. 507. I.), a hadjárat kezdetét augusztusra teszi. De ha tekintetbe vesszük, hogy a bajor püspökök többször idézett levelüket, mely már a „*liberata Italia*“-ról szól, X. János pápának írták, ki 900 július közepén halt meg, még pedig alkalmasint július közepén, a reischachi bajor országgyűlés idején (Dümmler E. III°. 511, 514. II.): Liutvard vercellii püspöknek jún. 24-ikén történt halála, Velenzének június 29-ikén történt ostroma nem eshetett 900-ra, hanem 899-re, s így 899-ben a magyar becsapásnak augusztus előtt kellett végbemenni. Különb, s ez a legfontosabb, ha a magyarok csak 899 augusztusban törtek volna Olaszországba, mikép szerezhették volna Berengar Közép-Olaszországból oly hamar annyi sereget, hogy a magyarokat Páviától a Brentáig űzve, ott szeptember 24-ikén, mit Dümmler E. sem tagad, csatát vívhatott volna? Különb, Pávia nem is lehetett a végpont, a meddig a magyarok a brentai csata előtt jutottak, mert akkor a Közép-Olaszországból jövő Berengár nem Páviára sietett volna, hanem valahol inkább keletre ment volna át a Pon, hogy eléjük kerüljön és visszavonulásukat elvágja, hanem ők akkor már jóval túl lehettek a Ticinon s az Alpeseig dúlhattak; 900-ban pedig már jókor haza kellett térniük az *egy évig* tartó olasz hadjáratból (Johannes Chron. Ven. MG. SS. VII. 22. I.), hogy Pannoniát, mint látni fogják, még dúlhassák, s azután egy hadjáratban, még abban az évben el is foglalhassák. (Ann.

Fuldenses 900. évhez MG. SS. I. 415. l. MHK. 318, 319. ll.) Nem változtat ezen semmit a San Felice nell'isola d'Amiana velencezi kolostor alapításáról szóló oklevél, melyet Ljubič S. a Starine I. 213. ll. kiadott, s melynek alapján Romanin i. h. I. 228. l. és Grot. i. h. 356. l. Velenceze ostromát 900-ra teszik, mert az oklevél kelte: Anno ab incarnatione domini . . . nongentesimo . . . mense februarii*, tekintve a velencezi, márczius 1-vel kezdődő évet, a mi 901-ik évünkből való, a benne említett április hó tehát, melyben az „abba monasterii Sancti Stephani Altinatis“ a dogehez jött, 900-ra esett, s ekkor már panaszkodott, hogy a magyarok Olaszországba jöttek, birtokait feldúlták, stb. stb. Mikor történt e pusztítás, nincs meg mondva, de nem zárja ki, hogy az néhány hónappal előbb, tehát 899-ben történhetett volna, sőt valószínűbb, hogy Velenceze ostroma az albiolai — jún. 29-ikén vívott — esata táján történt, melynek ebben az esetben 899-re kellett esni, mintsem, hogy azt hónapokkal megelőzte volna. Ha pedig a mi évünket 4 hónal megelőző, szept. 1-én kezdődő byzanci évszámítást tételeznők fel, a mikor 900 februárja csakugyan 900-ra esnék, akkor a megelőző áprilisban már említett magyar pusztítás *mindenesetre* 899-re volna teendő. Berengarról Dümmler E. i. h. III°. 15, 313, 417, 424, 433. ll. Liutprand (i. h. c. 9.), bár a magyarok roppant seregét emlegeti, beismeri, hogy a Berengar hada három annyi volt, azt a hadat pedig János, a velencezi történetíró, a ki, igaz, 100 évvel később írta (i. h.) 15,000 emberre teszi, s így a magyarok csak 5000-en voltak, bár Liutprand szerint (i. h. c. 7.) 898-ban mondák, hogy „omnibus nostrae gentis collectis, fortissimis“ jönnek vissza. Liutwardról Dümmler i. h. III°. 109, 202. l., s főképp 280—285. ll., 294, 300, 407. l.); sorsát, Regino nyomán (MG. SS. I. 601. l., MHK. 323. l.) Anonymus c. 53. és rövidebben krónikáink, jelesen KK. c. 32. (Fl. II. 47, 134. ll., MHK. 456. l.), is megemlítik. Velenceze ostromáról, melyről Salamon Ferencz szavait idézem (Századok 1876. 843. l.), Johannes, Chron. Venetum MG. SS. VII. 22. l. Latin neveit mai elasz alakjukban íróm, Romanin, Storia Documentata di Venezia I. 211. kk. ll. nyomán, a mely mű egyébiránt a magyar „pellicis navibus“-ból „bellicis navibus“-t csinál. V. ö. Dandolo

is, Muratori Scriptorum Rer. Italicarum XII. 193. l. A brentai esatát és előzményeit csak Liutprand írja le részletesen, (Antapodosis II. c. 9—14, MG. SS. III. 290, 291. ll.). A kisebb forrásokat Dümmler E. sorolja fel III°. 507. kk. ll. Az olaszok táborozásáról Böles Leo ír c. XVIII. 79—95. §§. (MHK. 47. kk. ll.) Olaszország pusztulását egy vers is leírja, melyet valami Waldram írt és Salamon konstanzi püspök, ki 904-ben maga is meglátogatta Olaszországot, Dado verduni püspöknek küldött (Dümmler E. i. h. III°. 509. l. MHK. 334. l.). Minderről Szabó Károly is helyesen értekezik (Vezérek kora 112—122. ll.) és Salamon Ferencz jó, sőt genialis megjegyzést tesz (Századok 1876. i. h. 828—843. ll.), csakhogy az erős gáncs, melylyel a középkori írókat, „a tudatlanság és ferde észjárás amaz örök monumentáit“ különösen pedig Liutprandot sújtja, talán inkább azt éri, mit az újabkori tudakosság ez írókból kiolvasott, mintsem azt, a mi valóban bennük van. Czimer czikkében „Brentai esata“, Hadtörténelmi Közlemények X. 1—26. ll., van tanulságos észrevétel, de nagyon is másodkézre — Salamoura, Dümmlerre, Szabó Károlyra — támaszkodván, p. o. a mit a Brentán fel és le átküldött csapatokról mond, 17. l., tisztán Szabó Károly kombinációja (i. h. 117. l.), melynek Liutprandban semmi nyoma, — megnyugvással nem használható.

⁷¹⁾ Az ily relatív függetlenség fejtü meg a későbbi Slavoniának, ma Horvátországnak, később való bevonását a magyar civilizációba. E vidékre nézve v. ö. cikkemet Horvát-Dalmátország elfoglalásáról, Századok 1888. 200, 201. ll. és Hajnik Imre, a magyar bírósági szervezet és perjog czímű jeles művét, a hol (134. kk. ll.) Slavonia bírósági szervezetének kidomborítása által tisztán felismerjük, hogy különbözött és miben? Magyarországtól, de még inkább talán a Kapellán túli Horvátországtól.

⁷²⁾ Pannonia elfoglalását világosan csak későbbkori írók, Herimannus Aug. „Pannonias depopulatas occupant“ (MG. SS. V. 111. l.), Ekkehard „Baiurorum quoque fines occupant, castella diruunt“ (u. o. VI. 174. l.), említik. Regino szavai: „Carantanorum, Marahensium et Vulgarum fines erebris incursionum infestationibus irrumpunt“, úgy szólván az egész honfoglalást felölelik (MG. SS. I. 600. l. MHK. 322. l.). Pannonia

elfoglalását 900-ban bizonyítják az egykorú földai évkönyvek is, mikor elbeszéli, hogy az Olaszországból visszatérő magyarok „Pannoniam ex maxima parte devastantes” törtek haza, majd később, hogy Bajorországot — az év vége felé — pusztítván, „redierunt, unde venerunt, ad sua, in Pannoniam”. (MG. SS. I. 415. l. MHK. 318, 319. ll.) A Névtelen jegyző szerint — jellemző és érdekes — Árpád csak a Rába és Rábczáig, a német Ostmarkig jut C. 50. (Fl. II. 42. l. MHK. 450. l.) Aven-tinus, ki 1520-ban írt (ed. Riezler II. 657. l.), úgy látszik, 900-ra teszi a honfoglalás befejeztét. „Nunc est (t. i. Pannonia) — írja — sexcentos et viginti ferme annos Ungaria. Parum abest”, teszi hozzá, a mohácsi csata előestéjén „quin et nostro aevo Turcia tandem fiat”. Noe fekvésére fényt vet egy 1293-iki határjárás, Orsz. lev. DL. 641. sz. Curzan ó-budai váráról még a XIV. század végén is történik említés DL. 9127, 10519. számú kiadatlan okmányokban, melyeket azonban Tholdt Titus felhasználta, Archaeol. Ért. 1882. XCII. l. A Csákok vértesi birtoklását nagyszámú oklevél igazolja, p. o. CD. III/3. 227. l. HO. VII. 42. l. Noe, hegyet Fehérvár mellett, a hol Árpád sátrát felütötte, krónikáink említik (KK. c. 13. Fl. II. 126. l., MHK. 503. l.), a többi letelepedésekről a Névtelen jegyző szól. Tőle tudjuk, hogy az Aba-nemzetség — a monda szerint tiszta hun, Attila-ivadék — Bunger fia, Bors, szintén „kun”, Borsodban, Hevesben, Zemplénben (c. 17, 18.) a „kun” Boyta a Sár mellett, Fehériben, le Baranyáig — a hol Kozár helységeket találunk — nyert földet (c. 47.). A Dráva vidékén Kinnamok görög író még a XII. század derekán is említ chaliziakat — a kozárok neve (107, 247. ll.), — s a székelyeket a Névtelen jegyző Tiszán túl említi, a hol, Biharban, még a XIII. század elején Székelyszáz kerület van (c. 50. Regestrum de Várad 208. sz. Fl. II. 18, 41, 43. l., MHK. 415, 416, 448, 451. ll.). A X. századbeli Magyarország hatáiról, geographiájáról érdekesen beszél még Konstantinos Porphyrog. császár c. 13, 40. i. h. (MHK. 113, 126. l.).

⁷³⁾ Karácsonyi János: A honfoglalás és Erdély című czikkében (Katholikus Szemle 1896.) ugyan azt vitatja, hogy csak Szent Istvánnál kezdődik Erdély fokozatos megszállása, de

okai nem meggyőzők, részben Hartvich — meg nem állható — kicsinyléséből, részint abból a téves felfogásból indulnak ki, hogy gyepű, ör csak az ország határain fordul elő, holott p. o. Farkasgyepű helység Veszprémben is van, Órladány helységet Szabolcsban találjuk, s a meszesi gyepük keletkezését, okát Anonymus c. 22, 23. (Fl. II. 22, 23. l. MHK. 421. l.) megmagyarázza, s abból legfeljebb az következik, hogy Erdélyt valamilyen később, valami eltérő módon, de nem, hogy csak Szent István korában szállották meg magyarok. Hisz már Konstantinos Porphyrogen. császár i. h. c. 37. (MHK. 117. l.) mondja, hogy a szeret-melléki bessenyők 4 napi járóföldre vannak a magyaroktól, mi a marosvölgyi, Marosvásárhely körül levő határnak felel meg. V. ő. egyébiránt ez értekezés bírálatát Századok, 1897. 225. kk. II. és Pauler Gyula, a Magyar Nemzet Története I². 395. l. n. 88. Az oláh incolatusról u. o. 346. l. n. 10. Kekau-menos XI. századbeli görög strateg Strategikonja (74. l.) szerint (előttem Waszilievszky B. és Jerrstedt V. kiadása fekszik, Szentpétervár 1896), a thessalini oláhok, hajdan Dekebal népe a Duna és Száva mellől kerültek a Balkán félsziget déli részére. Tudósításából Tomascsek „Zur Kunde der Hämus-Halbinsel (Sitzungsberichte der k. Akad. der Wissenschaften in Wien c. XCIX. 492–498. l.), — helyesen — a Rösler-féle elmélet mellett, Manguica S. — meglehetősen gyöngye erudícióval és kritikával — a magyar írók bessus, besenyőiben p. o. oláhokat lát, Die Vlachen des Kekaumenos (Romanische Revue 1889. 178—185. ll.), ez ellen merítenek okokat. Erdély különserű fejlődését, melyet csak megtelepítésének sajátosságai tesznek érthetővé, későbbi bírósági szervezete is igazolja, melyre nézve I. Hajnik Imre i. h. 119. kk. II. Sajátságos az is, hogy Erdélyben a régi hét törzs vagy szék nevére — legalább most már — csak egy helység emlékeztet, Kara, Kolos közelében, azon a területen, a mely a legelső foglaláshoz tartozhatott, s még sajátosságabb, hogy ez a név törökül feketét jelent, s Erdély lakóit — úgy látszik legalább — a XI. században „Nigri Ungri”-nak mondják. Querfurti Bruno levele II. Henrikhez, Giesebrecht W. Deutsche Kaiserzeit II². 667. l. W. I. 14. kk. II. Krónikáink Erdueleu-je ma Erdőaljának hangzanék, mint a XIII. század

Saturelu-je (W. VIII. 5. l.), ma Satoralja-nak, Satoralja-Újhelynek hangzik.

⁷⁴⁾ A letelepedés módjáról tüzetesebb adatunk — ha Leo császár tudósítását Taktikájában c. XVIII. §. 52. (MHK. 35. l.) „a csata napjáig nemzetségek és ágak szerint el vannak széledve” annak nem veszszük — nincs, de nem is szükséges, mert a dolog természetéből következik s rá analógiát is tudunk. Rubruk 1253-ban a tatárokról írja: „Inter se diviserunt Scythiam . . . et quilibet capitaneus secundum quod habet plures vel pauciores homines sub se, scit terminos pascuorum suorum. et ubi debet pascere hyeme et aestate, vere et autumnus”. (Recueil IV. 220. l.) A legyőzöttel való bánásmódra nézve Konstantinos császár c. 41. (MHK. 130. l.) utalásán kívül, mi történt Moravia lakosságával, a történetünk folyamán felmerülő egyes eseményekre, Anonymusra, Kézai „De udvornicis” függelékére s az ország társadalmi viszonyaira a kereszténység első századában vonatunk — részben visszafelé okoskodva — következtetést. A fennmaradt szláv helységnevekre érdekes a zabori apátság birtokainak összeírása Kálmán király idejében, mert a birtokok Szent István idejéig visszanyúlhatnak s következtethetőleg már előtte is fennállottak. Lásd Fejérfataky László, Kálmán király oklevelei Ért. TF. XV/2. 42, 56, 58, 59, 66. II. és Szent István adománylevele a veszprémi apácák számára, Karácsonyi János, Szent István oklevelei 36. l. A sok szláv nevű vár, melylyel már a magyar királyság első két századában találkozunk, p. o. Visegrád, már Szent István alatt, bizonyára nem a pusztázó magyarság építménye volt, hanem már régebből maradt fenn.

⁷⁵⁾ A 900. évi becsapásra főforrás a fuldai évkönyvek (MG. SS. I. 415. MHK. 318. l.). Kisebb vonatkozásokat közöl Dümmler E. i. h. III². 515. l. A freisingi martyrologium feljegyzéseiből (Quellen und Erörterungen zur Bairischen und Deutschen Geschichte VII. 457. és 480. l., mely lap azonban, mint kiigazítás és pótlás, nincs meg minden példányban), a nov. 20-iki dátumot, a kiadó Rudhardt, sőt Giesebrecht ellenére is, Huber Alfonssal (G. v. Österreich. I. 121. l. n. 1.) e hadjáratra értem, melynek, mint Huber A. helyesen megjegyzi, meglehetősen későn kellett történni. E véleményhez csatlakozik, bár félénken, Dümmler E.

is, Otto der Grosse 182. l. n. 3. és Geschichte des Ostfränkischen Reiches III². 515. l. n. 3.

⁷⁶⁾ Ez apróbb harcok forrásait szó szerint idézi Dümmler E. i. h. III². 515, 527, 530. l. Az Annales Alemann. adatát 902-ből: „Bellum in Maraha cum Ungaris et patria (azaz az ország) victa”, én a morvák vereségére értem, s ennél fogva Pozsony, Trencsény, Nyitra vidékének elfoglalását a 66. jegyzetben mondtak tekintetbe vételével erre az időre teszem. Az Ann. Alemann. (MG. SS. I. 54. l.) és Einsidlenses (u. o. III. 140. l.) tudósítására nézve 901-iki olasz hadjáratról I. Szabó Károly (Vezérek kora 130. l.) megjegyzését. Az említett helynevekre nézve I. Fejérfataky László értekezését Kálmán király okleveleiről, melyet feljebb a 74. jegyzetben idéztem.

⁷⁷⁾ Dümmler E. i. h. III². 530, 546. II. Kusaly legyilkoltatását Szabó Károly, phantasiájának féket eresztve, beszéli el i. h. 132. l. Aventinus (ed. Riezler II. 654. l.) Cussalt a magyarok királyának mondja, kit 900-ban a Duna bal partján győzelmes bajorok, a Duna jobb partjára átkelve a Fische mellett, hirtelen támadással, nem orozva öltek meg. A morva birodalom bukásáról Regino szavait idézem (MG. SS. I. 606. l. MHK. 323. l.). V. ö. Brettholz B. Geschichte Mährens I. 118. l. A szászországi becsapásról és a magyarokról általában Widukind l. c. 17—20. (MG. SS. III. 425. kk. II.) jelesen a c. 17.-ben „gentem belli asperriman” nevezi őket. A glomacokról Šafarik II. 603. l. Krek i. h. 317. l.

⁷⁸⁾ A 907-iki hadjáratot régebbi íróink, mint Szabó Károly is, Vezérek kora 144. kk. II., rendszerint Aventinus nyomán beszélnek el (ed. Riezler II. 657—660. II.) és a németek vereségét Pozsony vidékére teszik, pozsonyi esatának nevezik. Igaz, hogy Aventinus régi forrásokat is használt, melyek elvesztek, p. o. az altaichi Annaleseket, melyeket csak a legújabb időben fedeztek ismét fel, de melyekben a „pozsonyi” esatáról szó sincs: de sok, világosan alaptalan kombinációja is van, mit épen a „pozsonyi” esatára vonatkozólag tüzetesen kimutat Dümmler E. a „Südöstliche Marken”-hez irt negyedik függelékében (AfÖG. X. 82. kk. II.). Elbeszélését tehát az újabb irodalom, p. o. Riezler (G. v. Bayern I. 257. l.), nem fogadja, el sem fogadhatja, megbízhatóságát legjobban jellemezvén az, hogy épen erre az időre,

Kusaly halála után, a magyaroknak két királyt tulajdonít: Dursuc és Bugathot, kiknek neveit Liutprandban olvashatta, (Antapodosis MG. SS. III. 298, 299. II.), mint a magyarok vezetőit 922-iki olasz hadjáratuk alkalmával. A csatáról, melyet Riezler (i. h. I. 255. I.) „ein Unglück“-nek mond, „wie es sich im ganzen Verlauf der bairischen Geschichte nicht wiederholt“, a forrásokat összeállította Dümmler E. i. h. III². 547. kk. II. A napra nézve a Quellen und Erörterungen VII. 451. és 479. (pótlék) I. A helyet nem jelölik meg az emlékek, csak a Martyrologium Frisingense mondja: „in oriente“. Krónikáinkban, Kézai, Képes Krónika c. 10. (Fl. II. 71, 121. I., MHK. 484, 498. II.), egy Bánhidánál — „iuxta Tatam“ mondja a Képes Krónika — vivott ütközetről olvasunk, melyben a magyarok Swatoplukot legyőzték és az országot elfoglalták volna. Az elbeszélés, úgy, a mint van, semmi esetre sem tekinthető történeti valóságnak, s nem hiában fordul elő krónikáink azon részében, mely leginkább bővelkedik mondai elemekkel (i. e. dolgozat I. függelékét): de azt lehet belőle következtetni, hogy valami nagy, fontos csatának emléke rejlik benne, s ekkor legközelebb esik az a gondolat, hogy ez a csata a bajorokon nyert nagy győzelem, mely a magyarok uralmát végkép megszilárdítja, Pannónia még meg nem hódított részeit kezükbe adta. Bánhidának geographiai fekvése legalább nem szól e feltevés ellen, sőt azt nagyon is valószínűvé teszi, mert a míg, ha „pozsonyi“ csatáról beszélünk, fel kell tennünk, hogy a Duna jobb partján lakó bajorok nem a jobb parton támadták meg a magyarokat, kiknek legfőbb telepeik a bajorok közvetlen szomszédságában, a jobb parton, a régi bajor hódoltságán, voltak, hanem átmentek a Duna bal partjára, régi morva területre, melyhez semmi közük sem volt, mely távolabb esett a magyar telepektől, s oly vidékre vezetett, a melyet a németek sohasem bírtak, az út, a mely mellett Bánhida fekszik, egyenesen a magyarok telepeire vezetett. Azt hiszem tehát, jól tette és nem tévedett Komárommegye közönsége, mikor a milleniumi ünnep alkalmából a bánhidai csatátért emlékoszloppal jelölte meg.

²⁰⁾ A felfogás, hogy a németek Árpád halála után és következtében támadták meg a magyarokat, általános volt legalább

régibb íróinknál (Szabó Károly és így i. h. 148. I.), bár annak semmi történeti bizonyítéka nincs, s maga Anonymus tudósítása is, hogy Árpád 907-ben halt meg (c. 52. Fl. II. 46. MHK. 454. I.) nem egyéb pusztán s meglehetősen téves alapon nyugva combinationál, (i. e. dolgozat I. függelékét). Abban azonban nincs okunk kételkedni, mit Árpád temetkezési helyéről mond, s a mi megfelel annak, mit régi pogány magyar vitézek, Oloptulma, Botond, Thonuzoba, Levente, temetéséről forrás mellett (I. Szabó Károly i. h. 136. I.) tudunk. Az Árpád sírja vagyis Fejéregyháza fekvéséről keletkezett egész kis irodalomban a leghelyesebb, döntő véleményt Thold Titus mondta ki az Archaeol. Értesítő 1882-ki folyamában, 43. kk. II. A forrás, mert be van fedve, az útról nem látszik, de kifolyását se látni, mert, mihelyt a malmot elhagyta, a csatornák tisztítására föld alatt vezetik be Ó-Budára; annak tehát az egészen másfelé fekvő római vízvezetékekhez semmi köze nincs.

²⁰⁾ Történeteinkben alig van kétségtelenebbnek tartott adat, mint az, hogy Árpád utódja Zsolt vagy Zoltán, fia, volt. Pedig Zsolt fejedelemsége csak Anonymuson alapszik. Konstantin Porphyrog. császár Árpád fiai között, 944-táján, említi, de akkor már nem élt, s nem is mondja róla, hogy fejedelem volt (i. h. c. 40. MHK. 128. I.). A Képes Krónika kétszer említi, mint Árpád fiát, mondaszerű részleteiben, de nem mint fejedelmet (Fl. II. 122, 140. I. MHK. 500. I.). A zágrábi váradi krónikák annyira nem ismerik, hogy Taksonyt Árpád fiának tartják (Fl. II. 251. I.). Árpád Ιουτοζας fia kétségkívül Jutas (veszprémi helynév) mert a császár a „tz“ jelt használja az „s“ hang kifejezésére, mint p. o. Salmutzeit ir Álmos helyett; Jutas fiát, Phalitzint, — accusativusban! — tehát Phalis-nak kellene olvasni. Ily nevű helynevünk nincs, de van Faisz Veszprémben, Fajsz Somogyban, Pestben; s ha tekintetbe vesszük, hogy az „l“ kivált Dunántúl, mily könnyen változik „j“-vé, a Fális átváltozását Faisz-ra, Fajsz-ra, könnyen elképzelhetjük, bár nincs nehézség nélkül annak megmagyarázása, hogy az „s“ miképen lett sziszegő „sz“-szé, jóllehet analogon van, hogy Gyeicsa- vagy Gyeicsból Geyza vagy Géza alakult A Szent Lászlónak tulajdonított, de sokkal későbbi 1082-iki veszprémi oklevél Faiszt

Faischnak írja (Ho. IV. 2.). Fális vagy Fáisz fejedelemségét csak Konstantin császár említi i. h.

⁸¹⁾ „Εἰς τοὺς ἄρχοντας τῶν Τούρκων“ szól a cím, Konstantin Porphyrog. De caerimoniis Aul. Byzantinae II. 48. I. V. ő. még De Adm Imp. c. 8. (MHK. 112 l.), hol a byzancezi császár követének a „turkok fejedelmői“ válaszolnak.

⁸²⁾ Nicephoros Phokas mondta ezt Liutprandnak, mikor 968-ban nála követségben járt, Liutprand Legat. MG. SS. III. 349. l.

⁸³⁾ Olasz erősségekről Böhmer, Reg. Carolingorum N. 1325, 1338, 1347, 1463. Az eichstädti püspök engedélye várépítésre a Mon. Boica után CD. VII/5, 33. l. Obsessas urbes expugnare nequeunt, mondja Regino (MG. SS. I. 600. l. MHK. 322. l. Bölcs Leo Taktikájában c. XVIII. §. 59. MHK. 38. l.). Az erdőkbe való menekülésről Dümmler E. i. h. III² 562., 563. ll., a hol az a néhány szó, melyeket az író, — a második kiadásban is! — a magyarokat a normannokkal összehasonlítva, mond, mosolyra vagy csodálkozásra késztet, hogy lehet okos, szellemes ember oly elfogult!

⁸⁴⁾ Regino i. h. (MHK. 322. l.). Névtelen jegyzőnk, e hazafias író, nem talál a dologban semmit és egész nyugalommal, még Reginon is túltéve c. l. (Fl. II. 3. l. MHK. 395. l.), leírja: „ut quidam dicunt historiographi, quod iracundia ducti humanam manducassent carnem et sanguinem bibissent hominum“. Mint szíttya szokást említi a vérivást Nagy Géza (A szkittákról, Ethnographia V. 311. kk. ll.), s a szivről való babonának nyomát még a kunczvilágban is találjuk, mint Thaly Kálmán, e kornak classicus ismerője, egyszer szíves volt velem közleni; a nyugati írók közül azonban Reginon kívül senkisémet említi, a mi eléggé bizonyítja, hogy eléggé ritka dolog lehetett. Egyéb-iránt a keresztes háború idején, 1191-ben, Accon ostrománál az angolok és francziák is felhasogatták a megölt muzulmanok testét, keresték és kitépték belőle az epét, mert azt valami hathatós orvosságnak tartották. Röhricht, G. des Königsreichs Jerusalem 575. l. Mátyás Fl. Ért. II. XVII/2. 4. kk. ll.

⁸⁵⁾ Versus ad Dadonem, írta vagy legalább küldte Dadonak II. Salamon konstanzi püspök, Dümmler E. i. h. III² 509. l.

MHK. 334. l., melyet már a 70. jegyzetben idéztünk. Ezekiel c. 38, 39; Jelenések könyve 20, 7, 8; Widukind I. 19. (MG. SS. III. 426 l.); Liutprand Antapodosis I. 13. (MG. SS. III. 279. l.), ki a 892-iki hadjáratához megjegyzi: „Et Ungari — observato exitu — contemplatique regionem cordibus . . . malum machinabantur“.

⁸⁶⁾ Rhabani Virtunensem ad Episcopum, levél Dado verdui püspökhöz, alkalmasint 917 után, mikor a magyarok először jelentek meg Lotharingiában, és bizonyosan 927 október 7-e előtt, mikor Dado meghalt. Marczali H. kiadása a MHK. 329. kk. ll., régibb kiadás D'Achery Spicilegium XII. 349—356. ll. Dümmler E. i. h. III² 449. l. A Hunger szóval függ talán össze, mit lobbesi Heriger (meghalt 1007-ben) a Gesta Ep. Leodiensiumban a XI század legelején ír (MG. SS. VII. 171. l.), hogy Claudius császár éhség idején Rómából nemcsak a zsidókat, hanem minden gyengébbet „Claudi fecisset in quodam abdito terrae“, a hol nagy néppé szaporodtak a hunok. „Ungros denique“, teszi hozzá, „notum est huic famae assentari velle, qui et jactant se a judeis originem duxisse“. Hazai forrásainkban, melyek a magyarságot Jafettól származtatják és sohasem Semtől, ennek nincs nyoma. Egy XI századbéli, II. Henrik korabeli jegyzék gyermek Lajos uralkodását ekkép jellemzi: „Quo regnante maxima Baioariorum interfectio facta est“. MG. SS. II. 314. l. A modenai imádság Muratori Antiquitates Italiae után Szabó Károlynál i. h. 120. l. jegyzetben. A freisingi litania Riezler, G. v. Bayern I. 354. l.

⁸⁷⁾ A források Dümmler E. i. h. III² 357, 551. ll. Stein, Geschichte des Königs Konrad I. des Franken 181. l. n. 2, nem hiszi, hogy a magyarok Eisenachig jutottak volna, mit egyébiránt csak kései forrás állít. Anonymus e hadjáratról nem szól. A Képes Krónika c. 32. csak általánosságban, más hadjáratokkal együtt említi — ha említi: „Anno undecimo Saxoniam, Thüringiam, Sueviam francosque orientales . . . demoliti etc.“ (Fl. II. 135 l.).

⁸⁸⁾ Az adatok Dümmler E. i. h. III² 555. l. A datumot illetőleg Quellen und Erörterungen VII. 454, 456. és a pótlék 479, 480. ll.

⁸⁹⁾ A források Dümmler E-nél i. h. III² 557, 558. l., Stein

i. h. 192. l. azt hiszi, hogy Lajos király a frankoknál volt, de nincs okunk kételkedni Liutprand tudósításában, hogy Lajos király Augsburgnál harcolt. Ez volt az augsburgi csata, melyről Czuczor G. hőskölteményt írt. A frankok ellen való ütközetéről, in *confinio Franconie et Bavarie*, Regino folytatója nyomán, Anonymusban c. 54. (Fl. II. 47. l. MHK 457. l.) is van említés, csak hogy tévesen Lotharingia dúlását is hozzá teszi. A KK. c. 32. (Fl. II. 135. l.) a 908–910. évi hadjáratot egybe foglalja, de, úgy látszik, némi önálló, előttünk ismeretlen forrása is volt, melyet Kézai Simon — kinek elbeszélése itt bővebb — még jobban kihasználta (Fl. II. 74. l.). Ebből vehette, mit a bajorokkal vívott csata helyéről, Abach-ról mond, s a mi, tekintve az események menetét, megfelelhet a történelmi valószínűségnek. Elbeszélése szerint ugyan a magyarok győztek, de mégis 3000 magyar elvesztést elismeri, a mi, lényegileg, a német források homályos nyilatkozataival: „sed et norici partem ex eis occiderunt”. „Paugauriis ex parte victoriam tenentibus”, összevág; azért e kései, de a körülményeknek megfelelő — még a bajorok támadása is „ex abrupto” történik — forrást itt felhasználhatónak voltam. A mauernkircheni alakokat Aventinus a 948-iki bajor győzelemmel köti össze (ed. Riezler III. 9. l.).⁹⁰⁾ A források, Dümmler E. i. h. III². 591. l., hol 911, hol 912-re említik Frankonia és Thuringia pusztítását, a túlnyomó rész azonban 911-et mond, s még az — igaz, hogy kései — altaichi évkönyvek is (MG. SS. XX. 745. l.) 911-ben egy Loiching-nál — az Isar mellett — vívott ütközetet említenek, melyről másutt nincs szó, de lehetséges, hogy a közel Altaichban valami kisebb ütközetnek emléke is megmaradt. A lotharingiai *Annales Laubacenses* (MG. SS. I. 55. l.) 911. évhez említik: „Ungari Alaman-niam, Franciamque atque ultra Hrenum et Magicampum ussue Arahagiam devastabant et reversi sunt”. Ugyanazt olvassuk 912-hez vagyis inkább, mert ehhez és a következő évekhez semmi feljegyzés sincs, 926-hoz; 926-ban, mint látni fogjuk, a magyarok csakugyan pusztították Alemanniát és Lotharingiát; nincs tehát semmi valószínűtlen abban, hogy ismert úton menve, ott jártak a Rajnán túl, a hol 911-ben, s az annalista a hasonló dolgot ugyan azokkal a szavakkal írta le, még a Lotharingiába való további

benyomulást sem érintvén, s a 911-iki bejegyzést csak akkép módosítván, hogy az *iterum* szót hozzá tette. Stein i. h. 223. l. 912-re tévén e becsapást, azt hiszi, hogy Csehország felől történt ott hol északkeleti Frankónia délkeleti Thuringiával összeér.

⁹¹⁾ Dümmler E. i. h. III². 592. l. A csata helyének Aventinus (ed. Riezler II. 663. l.) mondja Altöttinget, csak hogy Svábor-szág pusztításáról mitsém tudván, a csatát akkorra teszi, mikor a magyarok Bajorországba betörték. A magyar vereség nagyságát bizonyítja, hogy Anonymus c. 55. (Fl. II. 47. l. MHK. 457. l.) Lél és Bulesú elfogatását, halálát *Bavarorum et Aleman-norum nefandis fraudibus* következtében, ezzel a csatával kapcsolja össze.

⁹²⁾ Az adatok Dümmlernél i. h. III². 596. l. Brema pusztulását, melyet Szabó Károly 908–916 közt érint (i. h. 156, 166. ll.) a bremai évkönyvek Hoger püspök második évére, tehát — úgy látszik — 912-re teszik, a mi képtelenség és csak 915-re tehetjük. Ezt tartá legvalóbbszinűnek Dümmler E. is sokszor idézett művében, G. des Ostfränkischen Reiches II. 592. l., de a második kiadásban (III². 596. l.) már 918-ra teszi, a nélkül, hogy okait bővebben kifejtené. Szabó Károly (i. h. 165. l.) szerint a nyugoti kolostorok évkönyvei különösen a fuldai monostor földulását emelik ki: de ez csak lapsus calami lehet, mert vagy nem szólnak semmit, vagy megvédésért említik Hugi apát által, ki 915 jún. 8. vagy 9-én halt meg (Dümmler E. i. h. III². 596. l. n. 1.). Fulda felégetését csak a magyar krónikák említik (Kézai, KK. c. 33. Fl. II. 75, 136. ll.), de nem ehhez a hadjáratához, melyet nem is ismernek.

⁹³⁾ Dümmler E. i. h. III². 576, 591, 548, 612, 613. ll., a lotharingiai és olasz becsapásokról különösen *Ann. S. Vincentii Mettensis* és Flodoard, MG. SS. III. 157, 368. l. Waitz, *Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich I. 3.* kiadás, 17, 18, 203, 204. ll.

⁹⁴⁾ Liutprand, *Antapodosis*, II. 61–65.; III. 2–4. (MG. SS. III. 299, 303, 304. ll.) *Annales Beneventani*, *Chronica Sancti Benedicti*, *Benedicti Chronicon* (MG. SS. III. 175, 206, 714. ll.), Flodoard, (u. o. 371.) *Chronicon Nemausense* (u. o. 219. l.). Alsó-Burgundiáról Dümmler E. III². 126. l. Liutprand említi (i. h.

MG. SS. III. 299. 1.) *Dursac* magyar vezért; minthogy pedig a Bugat és később Salard magyar neveket elég jól írja, ezt a nevet is — legalább hozzávetőleg — jól írhatta, s azért, a Szabó Károly-használta magyarosabb Durcsák-formában (i. h. 171. 1.), használom. Olyan név volna ez, mint p. o. a XII. században Kinnamosnál előforduló Βαζάρης, alkalmasint Baesák, név, de az is lehetséges, hogy itt metathesissel van dolgunk, s a Dursacban a zalamegyei Dörgics, Dörgicse, régebben: Dergecs, Durgecs, Dergecso, Dergöcse, Dergicse helységek neve rejtőzik (Csánky III. 46. 1.). Nem tudom, Szabó Károly (i. h. 175. 1.) honnét vette, hogy ekkor a magyarok Toulouset is feldúlták s az Atlanti Óceánig száguldottak; még nehezebben érthető, ha Waitz i. h. 76. 1. azt mondja, hogy azután Németországot rohanták meg.

⁹⁵⁾ Ez adó valódiságát, melyet némelyek kétségbe vontak, legújabbán Caro vitatja: Der Ungartribut unter Heinrich I. Mittheilungen XX. 276. kk. II. A háborúra vonatkozó adatok kritikai fejtegetésekkel Waitz nál i. h. 75—79. II. V. ö. Szabó Károly i. h. 176. 1., ki azonban Verlaont = Werlát a Rajna közepében keresi.

⁹⁶⁾ Vita S. Wiboradae: „Paganos tota provincia Bajoariorum esse diffusos“. MG. SS. IV. 454. 1. További adatok Waitz nál i. h. 85, 87, 93. II. Különösen kiemelendő Flodoard MG. SS. III. 376. 1., ki a becsapás után említi az április 1-iki holdfogyatkozást. Szabó Károly i. h. 190. 1. a pusztítás végpontjának Vouzierst tartja, helyesen, mert Flodoard „pagus Vonzinsise alatt inkább a jelentékeny Vouzierst (V. ö. Köpke, Dünmler, Otto I. 127. 1. n. 1.), mely Franciaország természetes határvonala, az argonne-i erdők végén feküdt, érthetjük, mint Waitzzal Vouzy-t, vagy Marozali H.-val (Szilágyi S. Milleniumi történet I. 158. 1.) a délre fekvő Verizyt! Verzyt? Az Annales Laub. 926-iki, itt felhasznált adatára nézve I. a 90. jegyzetben mondtam.

⁹⁷⁾ Waitz i. h. 87. 1. május 1-re teszi a sanct-galleni látogatást, mert az volt *hétfő* 926., a 2. pedig *kedd*, holott az Ann. Alemann. (MG. SS. I. 56. 1.) 6. nonas maii vagyis május 2-ikát említenek, ámbar hamisan *hétfőnek* mondják. Minthogy azonban, Ekkehard szerint, az esemény keresztfeltalálása *előestéjére*, tehát május 2-kára, esett, ellenkezőleg Waitzzal inkább *szét* kell

hinnünk, hogy az évkönyvíró azt írta rosszul, melyik napja volt a hétnek, mintsem azt, hogy a hónap hányadikán történt az esemény?

⁹⁸⁾ Wiboradáról élete MG. SS. IV. 454, 455. II. Az *inclusák*-ról Wetzer és Welte, Kirchenlexicon VI. 631. kk. II.

⁹⁹⁾ Ekkehard, Casus S. Galli MG. SS. II. 106—110. II. MHK. 335. kk. II., Flodoard MG. SS. III. 376. 1. említi a második átkelést a Rajnán. A mit Ekkehard a magyarok Burgundba való útjáról mond, talán 937-iki reminiscencia (Köpke-Dünmler i. h. 235. 1. n. 3.); a garde-frayneti mórokkal való harcuk pedig — ha ilyesmi egyáltalában történt — talán 954-re volna tehető, mikor Konrád burgundi király, ki atyját 936-ban követte a trónon, mint kis korú már „virágzó ifjú volt“.

¹⁰⁰⁾ Annales Ratisb. MG. SS. XVII. 583. 1. Arnolfról Waitz i. h. 56, 225. II.

¹⁰¹⁾ Waitz i. h. 93—97, 101, 102. II. Attól azonban, hogy I. Henrik alapítsa meg a német városokat, „mint Theseus“, Leibnitz szavaival élve, s a tornajátékoknak kezdője, atyja legyen: nagy a távolság. A későbbi kor túlzott, hibás felfogását, mondait arról, a mit tett, s a magyar háború részleteiről Waitz i. h. 14. és 22. függelékében 231—237. és 255—272. II. A szláv háborúról u. o. 124, 126. II.

¹⁰²⁾ Konstantin i. h. e. 3, 4, 8, 32, 38. II. MHK. 110, 111, 123. II. Isztakhrí-Ibn-Haukal tudósítása az elszakadt magyarokról u. o. 240. 1. Theophanes folytatója e. 22. (412. 1.) Jireček, Geschichte der Bulgaren 169. 1.

¹⁰³⁾ „Cum gravi hostile manu festinant intrare Saxoniam“ (Widukind I. 38. MG. SS. III. 438. 1.). „Mit einem bedeutenden und ergrimnten Heere“ fordítja Schottin R. a „Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit“-ban. Ennyit mond az egykorú; a későbbi német írók már százezerre teszik a magyarok számát. Flodoard (MG. SS. III. 367. 1.) három magyar csapatról tesz említést: „pars una Italiam petit, alia terram Heinrici trans Rhenum invadit“. A *harmadikról* nem lévén szó, úgy látszik, *ez aliban* foglaltatik a Widukindtól említett százsországi két magyar sereg. Waitz i. h. 151. 1. az Annales Besuensos (MG. SS. II. 249. 1.) nyomán a magyaroknak egy burgundiai francia becsapását is

felveszi, de nevezett évkönyvek chronologiai adatai oly hibásak, hogy a 933-iki évszámot sem tarthatjuk, csak azért, mert bennük van, helyesnek, s az alkalmasint csak hibásan áll ott 937 helyett.

¹⁰⁴⁾ A hadjáratról, valamint az erről később következett legendákról szóló adatokat helyes kritikával fejtegetve együtt-találjuk Waitznál i. h. 150—157. II., és a 21, 22. Excursban, 253. kk. II. Merseburg környékére teszi a csatát Liutprand, s ennek még az újabb kutatások, melyek a csatátér közelobbról akarják meghatározni, sem mondanak ellent. Küsternann a Zeitschrift des Harzvereines für Geschichte und Altertumskunde XXIX. Die Schlacht bei Riade, 520. kk. II., Fabarius véleménye ellenére (Die Schlacht bei Riade, Halle, 1896), hogy Riade, a mai Reideburg, Halletól keletre, a Saale jobb partján, s ennél-fogva a csata e tájon, Wettintól délre, melyet Wido várának tart, történt: meggyőzően kimutatta, hogy a csatát ugyan a Saale jobb partján, de Merseburgtól délre, a mai Oebles és Schlechtewitz táján vívták, s azért a monda szerint (bizonyosan újabbkori elménczés!) a magyar vezér felkiáltott: „Hier ist viel viel Übles und Schlechtes wiederfahren“ (u. o. 541. I.). Aventinus (ed. Riezler II. 670. I.) a hét magyarról szóló mondat e hadjáratához fűzi, a merseburgi csatát azonban a kilencz éves fegyverszünetet megelőző időre, nem erre a hadjáratra teszi.

¹⁰⁵⁾ Theophanes folyt. 423. I., részben majdnem ugyanazokal a szavakkal Simeon Magister és Georgios Monachosnál bonni kiadásuk 747, illetve 914. lapjain. E becsapással egynek kell vennünk azt a hadjáratot, melyet Maszúdi beszél el a Prairies d'Or II. 54. kk. II., MHK. 279. kk. II. a Hedsra 320-ik éve körül, tehát 932 táján. A nagyszerű csatában, melyről mesél, bizonyosan sok a túlzás, valamint egész elbeszélésében a pontatlanság, összezavarás, de azt, ha nem is mondaná, elhihetjük, hogy itt-ott volt ellentállás, melyet a magyarok és — Maszúdi szerint — szövcsegek, a bessenyők, levertek, ha a szűkszavú görögök nem is szólnak róla. Maszúdi Walendarját — a fekvést is tekintetbe véve — Auchialosnak, Anchialnak gondolom.

¹⁰⁶⁾ Flodoard 935-höz MG. SS. III. 383. A Chron. Vezil.

adatáról (Historiens des Gaules IX. 90. I.) kétes, nem 937-re tartozik-e?

¹⁰⁷⁾ Köpke-Dümmmler, Otto der Grosse 6. kk. II. 573. kk. II. Ann. Quodlinburg. MG. SS. III. 56. I. Widukind II. 5. (u. o. 439. I.). Megfoghatatlan, hogy írhatja Köpke-Dümmmler, vagyis inkább csak Köpke (i. h. 58. I.), hogy a magyarok Csehország és a daleminziek felől törtek be Németországba.

¹⁰⁸⁾ A 937-iki hadjáratról az adatok: Köpke-Dümmmler E. i. h. 58., 59. II. Historiens des Gaules IX. 23, 50, 90. II.; Szabó Károlynál i. h. 206. kk. II., részben helyes kritikával; annál inkább kell csodálkoznunk, hogy 205. I. az oberkircheni kolostort, mely Szászországban Steterburg mellett feküdt (Köpke-Dümmmler, i. h. 78. I. n. 2.) Frankoniában, és mégis Strassburg mellett keresi; a fuldai és st.-galleni kolostorok olégését a magyarok által történt felgyújtásnak veszi, holott a sanct-galleni tűzről Ekkehard (MG. SS. II. 111. I.) részletesen beszél; a fuldait is — nem mint ellenséges pusztítást, említi Widukind II. 38. (MG. SS. III. 448. I.). A francia pusztítás chronológiájára fontosak a Chronicon Bezuens. (Historiens des Gaules IX. 20. I.) szavai: „Venerunt Hungri in Burgundiam mense julii“. Téved Szabó Károly akkor is, mikor a Berryben fekvő deolsi monostort, melynek alapítólevele megvan a Historiens des Gaules IX. 713. I., a Franche-Comtéban fekvő Dôle várossal összezavarja.

¹⁰⁹⁾ Widukind II. 14. (MG. SS. III. 442. I.) A kisebb adatokat I. Köpke-Dümmmlernél i. h. 77, 78. II.

¹¹⁰⁾ Az olaszthoni hadjáratot 940. ápril havára teszi Lupus Protospatrius MG. SS. V. 54. I. Liutprand Antopodosis V. 19. (MG. SS. III. 332. I.) Berengar ivreai markgróf menekülése után (941.) beszél el Hugo adófizetését és a spanyol kalandot. Soractei Benedek elbeszélését a Róma körül vívott harcokról (MG. SS. III. 714. I.) helyesen teszi Marziali H. (i. h. 167. I.) Szabó Károly ellenében 937 helyett 941-re vagy 942-re. Giesebrecht (Geschichte der deutschen Kaiserzeit I^o 818. I.) hasonló feltételek mellett kiemeli, hogy a magyarok ellen szereplő József 941. november havában fordul elő okmányilag, s ugyancsak ő a magyarok spanyolországi kísérletét Garde-frainet elfoglalása

utánra, 943-ra, teszi (i. h. 368. l.). A Róma körül történetekre nézve v. ö. Gregorovius, G. der Stadt Rom III° 288. l. n. 2. Köpke-Dimmler E. i. h. 112. l. n. 2. Cordováról Dozy, G. der Mauren II. 58. l., ugyancsak nála (i. h. II. 38. l.) olvasom, hogy a kordovai khalifának sok ezer rabszolga-testőre volt a világ minden részéből, a kiket mind szlávnak neveztek, de magyarokat köztük nem említ. Alig lesz tehát valami alapja annak, mit Szabó Károly (i. h. 220. l.) Szalay Lászlóra támaszkodva állít, hogy Abderrahman testőrei közt, arab írók tanúsága szerint, több ezer magyar testőr foglaltatott. Turk népek kalandjait — köztük a baskir és nökerdeh, l. 46. jegyzetét — a spanyol látárig Maszúdi is említi, Prairies d'or II. 64. l. MHK. 279. l.

¹¹¹⁾ Theophanes folytatója, Simeon Magister, Georgios Monachos 430, 748, 917. ll. A Stirites (Σταυρωτης) Lukács életében említett magyar becsapás Attikába, melyre Thallóczy Lajos barátom figyelmeztetett, Jiroček K. értesítésére (Migne Patrologia Graeca XI. 442. kk. II., kiegészítve Analecta Bollandiana XIII. 81. kk. II.), az adatok összevetése után körülbelül 936-ra tehető, tehát valami kisebbszerű kaland lehetett.

¹¹²⁾ Bulesu vir sanguinis, mondja Anonymus c. 53. (Fl. II. 46. l. MHK. 455. l.), csakhogy Bogát fiának nevezi. A hazai emlékek — úgy látszik — két embert zavarnak össze. A bizanzsziak Bulesúja, ki a németek ellen elveszett, alig volt a honfoglalás egyik hőse, ha csak fel nem tesszük, hogy 955-ben vagy 80 esztendő volt. A mit azonban a honfoglaló egyéniségéről beszél Kézai, mondát, tudakosságot egybevetve, némileg illik a történelem Bulesújára. „Pro eo enim Werbulchu est vocatus, quia plures germanos assari fecit super veru, et tanta crudelitate in eos dicitur exarsisse, quod quorundam quoque sanguinem bibit sicut vinum“ (Fl. II. 73. l. MHK. 486. l.). Ugyancsak ő, valamint a KK. c. 18. (Fl. II. 127. l. MHK. 504. l.) beszélnek, hogy Werbulchu a Balaton tájára telepedett. Zalamegyének a Balaton közel eső részében mai napig több Kálla — Köves-Kálla, Mindszent-Kálla, Szentbé-Kálla — helység van, melyek a középkorban *Kálnak* irattak, mint ugyancsak Diós-Kál, Zalaapáti mellett, a mai napig (Csánky II. 66. l.). A Werbulchu-nemzetség még 1318-ban is bír a Balaton kör-

nyékén, Zalai Oklevéltár I. 149. l.

¹¹³⁾ Böles Leo i. h. c. XVIII. §. 75. MHK. 44. l. Bulesúról Konstantinos Porphyrog. i. h. c. 40. (MHK. 128. l.), Kedrenos II. 328. l., Konstantinos Porph. Termatzusnak nevezi Tebele fiát, Tarkatzus unokáját, kiből aztán írónk Termács, Termácsot, Budapesten, uteza nevéül használva, a világ esodájára Tarnácsot csináltak. Szabály szerint Termást kellene olvasnunk, de az ellenkezik a magyar nyelv természetével, azért Termásnak nevezem. A hat Tormás helység, csak a szűkebb értelemben vett Magyarországon, Erdélyen kívül, s talán a két Tormafalu, Tormafölde is — bizonyára nem a tormától vette mind nevét, hanem a Torma, Tormás személynevektől. Gyulát illetőleg: nincs okunk kételkedni a KK. c. 15. (Fl. II. 126. MHK. 503. l.) fenntartott hagyomány valóságáról, melyet az erdélyi Fejérvár Gyula mellékneve is támogat. Erdély fokozatos megszállásáról l. 73. j. Hogy Seylitzés-Kedrenosnál a Gyula nem a méltóságnöv, hanem a személy neve, mutatja az, hogy Bulesút is nevén — Bolosudes — nem karkhas ezimén nevezi. Megerősíti az erdélyi Gyula megtérését, hazai emlékeink adata, hogy leánya a keresztény Sarolt volt. Idéztem már a 46. jegyzetben Thallóczy Lajos érdekes cikkét: Adalék az ő-hit történetéhez Magyarországon, Századok 1896. 199. kk. II., s csak abban nem érthetek vele egyet, hogy e szavak: „minek előtte a görög püspökök jó formán országokba jöhettek és őket az irás szavaira, oktathatták volna“ azt jelentenék, „hogy be se jöttek az országba“ (i. h. 205. l.), mert az író — véleményem szerint — csak azt akarta mondani, hogy kellő gyökeret nem verhettek. A szláv irat görög eredetije a XI. század előtt nem készült, mert az oroszokat már keresztényeknek tudja, — de lehet, hogy kevéssel az egyházszakadás utáni korból, tehát Seylitzés-Kedrenos korából való. Bulesút nem nevezi meg; a másik vezér István; azért tartom lehetőnek, mit Thallóczy L. is jelez (i. h. 204. l.), hogy István Gyula keresztneve lehetett. Gyula e megtérésével foglalkozott legújabbban Kurácsosy János: „Mi köze a görög egyháznak a magyarok megtéréséhez?“ Kath. Szemle XIV. 206. kk. II. a lényegre nézve helyes felfogással, de a részletekben sok hibával, mire nézve l. a Századok 1900. folya-

mában, 363. l. megjelent kis cikkemet.

¹¹⁴⁾ Konstantin Porphyrog. császár i. h. e. 40. határozottan mondja, mint Anonymus (5.) és KK. c. (Fl. VI. 48. 122. l., MHK. 459, 500. ll.), hogy Taksony — nála Taks (Ταξίς), de a helynevek és hazai emlékeink a Taksony forma mellett szólnak — Zoltán — Zolt vagy Zsolt — fia volt. A császár az idézett fejezetben (MHK. 128. l.) Árpád többi fiairól, unokáiról is szól, mely adatairól sokfelét írtak, s legújabbban Pecz G. foglalkozott velük (Adalék Árpád' családjának genealogiájához, Philologiai Közlemény XXI. 6. kk. ll.) érdekesen, de nem egészen úgy, a mint én fogom fel a császár tudósítását. Szerintem a császár Árpád unokáit nem taxative, hanem exempliative, írta is, ott is említvén egyet, sorolja fel. Azért némely unokák után, kiket megnevezett, különösen kiemeli, hogy Tevel unokája meghalt, mit nem kellene mondania, ha korábbi mondataiban „Ιστέον οτι πάντες οι υιοι του Αρπαδα έτελεδύησαν, οι δε έγγονοι αυτου ετε Φαλης και Τασης και ο εξαδελφος αυτων ο Ταξίς ζωειν” azt akarta volna kifejezni, hogy unokái — έγγονοι — közül csak Phales (Φαλης) — gondolom Phalis, Fáisz, és Tases (Τασης) — kit én Tácznak — ily helynév van Fejérben — olvasok, nem Tásnak. lévén a császár „s” hangja „tz” — meg Taks (Taksony) élnek; mihez még az is járul, hogy a Tases = Táczot elcinte az unokák közt *fel sem emliti*. Taksony olaszthoni hadjáratáról a források közül Köpke-Dümmmler i. h. 170. l. n. 2. „Taxis Hungariorum rex” et Liutprand említi i. h. V. 33 (MG. SS. III. 336. l.). Arnolf bajor hercegnek, későbbi krónika szerint, második felesége magyar hercegné lett volna (Riezler, G. v. Bayern I. 336. l.). Berthold győzelméről Köpke-Dümmmler i. h. 130. l. A források az évet különbözőképp adják, többnyire 943–944 közt ingadoznak. Az újabb német irodalom Köpke-Dümmmler i. h., Riezler i. h., I. 339. l., nálunk Marczali H. (Szi-lágyi Sándor i. h. I. 168. l.) Waitzzal 943-ra teszik az egykorú Annales S. Gallensesre (MG. SS. III. 447. n. 51) támaszkodván, ámbár ez évkönyvek évszámai nem mindig pontosak. A napra nézve Quellen und Erörterungen VII. 455, illetve 480. l. a pótlásban.

¹¹⁵⁾ Henrik hercegről Köpke-Dümmmler i. h. 12. kk. ll.,

160, 268. l.

¹¹⁶⁾ Az Annales S. Emmerammi adatából: „948. Occisio paganorum ad Norrum”, Meiller (Denkschriften der k. k. Akad. der Wiss. Hist. Phil. Cl. XVIII. 78. l. n. 1.) a vasmegyei Grossnöhringre, Nárdára, gondolt, mit Köpke-Dümmmler is valószínűnek tart (i. h. 140. l.). Bővebb czáfolattól azonban fölment a körülmény, hogy az Annales kéziratában nem is Norrum, hanem Vlozzun áll (Huber A. G. v. Östreich. I. 36. l. n. 2.), s így meg kell elégednünk a csata felemlítésével, a nélkül, hogy helyét meghatározhatnók. Tekintve azonban a körülményeket, alkalmasint a mai Felső-Ausztriában kell azt keresnünk. A welsi csatáról, melynek helyét némely forrás Lovanak írja (Köpke-Dümmmler i. h. 182. l. n. 1.), a Necrologium S. Emmerammi így emlékezik: V. id. Aug. Occisio Bavariorum apud Wels et Lou. et Lech. E helyről többféle vélemény van. Meiller i. h. 79. l. n. 1. Lovora — azaz a sopronmegyei Lövő (Schützen) mezővárosra — érti és Köpke-Dümmmler i. h. 182. l. azt lehetőnek tartja, holott Wels neve némi tájékozásul szolgálhatna, melynek környékén Gunskirchen községben — Wels után az első vasúti állomás Salzburg felé — ma is van Lehen és Lucken falu; azokat tehát a Lou. és Lech. legalább is oly valószínűséggel lehet egynek vonni, mint Lovot vagy — Riezler szerint i. h. I. 339. l. — Laufent, „Salzburg” a Salzach mellett, épen a mai bajor-osztrák határon. Mihály regensburgi püspök kalandját, melyet Thietmar II. 17. (MG. SS. III. 752. l.) említ, én, ellenkezőleg Dümmmlerrel, Arnoldus de miraculis S. Emmerammi nyomán (MG. SS. IV. 554. l.), az augsburgi csatára vélem teendőnek.

¹¹⁷⁾ Henrik herceg hadjáratáról Köpke-Dümmmler i. h. 182. l. Widukind szavait, hogy Henrik „Ticinum transnatavit”, most már a németek sem magyarázzák arra, hogy a Tiszáig hatott (Huber A. i. h. I. 136. l.). „Et praeda magna regionem hostium capta exercitum incolumem patriam reduxit”, írja jellemzőleg Widukind, II. 36. l. (MG. SS. III. 447. l.), mintha csak mondaná: az oroszlan barlangjából szerencsésen visszatért. B. Hauser K., „Die Ungarn-Einfälle im X. Jahrhundert (Carinthia, 85, 97—101. l.) — közhelyvetőleg legyen mondva — teljesen értéktelen cikkében azt állítja (100. l.), hogy Henrik herceg Karinthián át

támadott a magyarokra, de ezt a valószínűtlen állítást mivel sem tudja támogatni. Flodoard feljegyzése a 950, 951-ik évekhez MG. SS. III. 400, 401. II. Translatio S. Genoulli (Historiens des Gaules IX. 144. I.) Berryben történt pusztításról szól.

¹¹⁸⁾ P. o. 935-ben a Lombardiába küldött byzanci szolgálatban levő katonák közt volt 84 turk. Konstantin, De cerimoniis II. 381. I.

¹¹⁹⁾ Már Reginoban olvassuk (MIK. 322. I.): „Liberos aut servos suos equitare ac sagittare magna industria docent“, bizonyára nem azért, hogy rájuk lőjjenek, s Kézai Simon, ki később írt ugyan, de visszafelé következtetve bizonyosan a hagyományra is támaszkodhatott, „De Udornicis“ című függelékében (Fl. II. 97. I.) beszéli: „Hungari possessa Pannonia aliquos ex captivis virtuosos ad praelium deducentes secum, aliquam ipsis portionem de spoliis erogarent“.

¹²⁰⁾ Kemejről Pesty Fr. Régi, elünt vármegyék 119. kk. II. A bessenyőkről Anonymus c. 57. (Fl. II. 50, 51. I. MHK. 461, 462. II.) W. I. 24. kk. II. A zasty (százdi) apátság oklevelében. A mosonyi bessenyőkről KK. c. 59. (Fl. II. 187. I.) A fehérmezei bessenyőkről, kiknek a XIII., XIV. században még számos okleveles nyoma van, Csánky III. 299, 300. II. Feltűnő, hogy az avarok, kiknek pedig még a IX. század utolsó negyedében volt nyomuk Pannoniában, a magyar időben már sohasem említettnek. Megfejtene e körülményt, ha a bessenyőkre olvadtak volna; vagy talán sokan, kiket okleveleink bessenyőnek mondanak, nem is voltak bessenyők, hanem avarok? Lehetséges, de nem valószínű, mert, a mint láttuk az avar az ogur-, a bessenyő-t az oguz-törökökhöz tartozott, s a magyarok a különbséget az „r“-ező és „z“-ző törökség közt ismerhették.

¹²¹⁾ Anonymus c. 57. (Fl. II. 57. I. MHK. 462. I.) Pesten még 1218-ban is saracénok vannak (CD. III°. 263. I.). A Bular nyugoti formája a nagy Bulgáriának, legalább Plan Carpin lakóit a XIII. század derekán „byleros“-nak nevezi (CD. IV°. 427. 433. II.). Semmi ok sincs hinnünk Hunfalvy Pállal (Ethnographia 337. I.), hogy ezek az izmacliták dunai bolgárok voltak, mert Pest szláv neve ép oly keveset bizonyít e mellett, mint nem bizonyítja Csongrád vagy Esztergom szláv neve magyar lakóinak szlávságát.

¹²²⁾ A német viszonyokról Köpke-Dümmmler i. h. 149, 208. II. Vörös Konrádról u. o. 131. I. A 954-iki hadjáratról u. o. 231—235. II. Kérdés, a magyarok csak a német pártosok hívására jöttek-e? vagy jöttek s azok csak felhasználták — úgy, a hogy őket? A meghívásnak 953 végén kellett volna történni, de akkor Liudolféknak kedvezett a szerencse, azoknak tehát nem is volt okuk még, oly veszedelmes segítségért folyamodni. Legvalószínű tehát a szöveg felfogása, melyet Köpke-Dümmmler is (i. h. 231. I.) vall, s ezt bizonyítja a magyarok viselkedése is, a kik úgy szólván, csak mellesleg mozdíták elő Ottó ellenségeinek érdekeit, de azokat is sanyargatták, mit Widukind szavai (III. 31. MG. SS. III. 456. I.): „Baioarii civili exercitu externoque fatigati, nam ungaris egressis, exercitu regali prementur“ szintén bizonyítanak. A gorzei monostor esetében, melyről a Miracula S. Gergonii (MG. SS. IV. 245. I. Szabó Károly, Vezérek kora 258. I.) beszélnek; minthogy a kolostor nagyon félreesett a magyar sereg útjától, csak valamely elmaradt marodeur-csapat szerepelhetett. Előggő mutatja ezt az is, hogy ezek a magyarok majdnem egy hétig ólálkodtak a kolostor körül és még sem merték megtámadni, „bár falán oly rések voltak, hogy az ellenség a monostor kapujáig nyargalhatott volna“. E hadjáratról Anonymus is emlékezik c. 56. (Fl. II. 48. I. MHK. 459. I.), csakhogy éppen nem szabatosan. Azt állítja, hogy Ottó király ellenségei hitták a magyarokat. Vezérük nem is Bulcsú, azt már 55. c. szerint a németek Léllél előbb kivégezték, hanem Botond, Előd fia, Szaboles, és Eusee (Ósi) fia Ircund vagy Urcun (Örkény); Kézai, a KK. c. 33. (Fl. II. 75, 136. II.) rövidebben, de még zavarosabban említik ezt a hadjáratot, s az augsburgi csatával hozzák kapcsolatba.

¹²³⁾ „Hungari cum immensis copiis et ingenti multitudine Baioarian ingrediuntur, volentes venire in Franciam“. A teljesen megbízható Flodoard ez adata (MG. SS. III. 403. I.), melynek Köpke-Dümmmler (i. h. 254. I. n. 4.) nem tulajdonít kellő fontosságot, bár Lotharingiában is tartottak e becsapástól (Ruotger c. 36., Bruno kölni érsek életében u. o. idézve), s a melyet Marczali Henrik, ki e hadjáratról újabbán a Századokban (1894. 867. kk. II.) és az Athenaeum Szilágyi S. féle millenniumi történeté-

ben (I. 176. és kk. II.) tüzetesen foglalkozott, teljesen mellöz: tekintetbe véve még a magyarok tervszerűségét hadjárataikban, melyről feljebb a szövegben szólottam, érthetővé teszi a magyaroknak ezt a különben érthetetlen hadjáratát. A magyarok számát az Annales Sangallenses Maj. 100,000 emberre teszik; mások csak általában véve ingens, tanta multitudo-ról beszélnek, mint Gerhard Vita Oudalricije c. 12: „tanta multitudo Ungarorum erupit, quantam tunc temporis viventium hominum nemo se antea vidisse in ulla regione profitebatur“ (mind Köpke-Dümmler i. h. 252 l. n. 2.), a mi — mellesleg mondva — nem sokat mond. De ha tekintetbe vesszük, hogy a magyarok más hadjárataikban rendszeren nem nagyszámmal jelentek meg, és mégis — mint a 898–899-iki olasz hadjáratokban is — iszonyú tömegek gyanánt szerepelnek; hogy már 20,000 lovas mily nagy sokaságot mutat, kivált a hozzá nem szokott szemnek; végre, hogy a nem nagyszámú magyarság hatvan éve tartó harcainak után 100,000 embert ki sem bírt volna állítani; hogy a vereség után is maradt még magyar: a szövegben említett mennyiségnél az Augsburgnál harcolt és jobbára elveszett sereget nagyobbra nem tehetjük.

¹²⁴⁾ A szent lándsáról Waitz: i. h. 36, 67. l.

¹²⁵⁾ Giesebrecht (i. h. I^o 421, 825. l.). Widukind elbeszéléséből kiindulva, hogy nyolcz *legio* volt a német sereg, melyekből az egyiket a csehok ezer embere alkotta, következteti, hogy a német sereg vagy 8000 emberből állott. Erre jól jegyzi meg Dümmler i. h. 256. kk. II., hogy ebből talán ellenkezőleg az következik, hogy ez volt a legkisebb, legalább — hozzátehettem volna — az ötödik csapatról, melyet Ottó vezetett, Widukind azt mondja (III. c. 44. MG. SS. III. 457. l.): „quae erat maxima“. Valami rendkívül nagyra sem azt, sem a többi nem képzelhetjük, mert különben az egyes lovas csapatok alig lettek volna kormányozhatók, pedig a felosztásnak ép az lehetett a célja; s így, ha Otto csapatját 2000 emberre tesszük: a többi, a csehok nyolczadik csapatját kivéve, átlag 1500 emberre számíthatjuk, s így kijön 12,000 ember, tehát a magyar seregnek fele. Ez arány mellett, mint katona-írók mondják, lehetséges oly győzelem, mint az augsburgi csataé volt; míg ha

p. o. a német Kaiserchronik szerint 26,000 német és 128,000 magyar harczost veszünk fel, Köstler bajor őrnagy szavaival élve: „Nicht anzunehmen ist, dass im freien Felde ein so grosser Unterschied in der Anzahl der Streiter ein derartiges Resultat, wie diese Schlacht in der That ergab, geliefert haben würde“. (Köstler: Die Ungarnschlacht auf dem Lechfelde 27, 28. II.) A csatáról számos író emlékezik, kiket Köpke-Dümmler (i. h. 252–259. II.), jobbára szó szerint idéz. Összefüggő elbeszélést azonban csak Widukind ad, III. c. 44, 46–48. (MG. SS. III. 457. és kk. II.), s ehhez némi becses adattal Gerhardus járul (Vita Oudalrici c. 12. MG. SS. IV. 401. l.). Nem esoda tehát, hogy nemcsak részleteiről, de még helyéről is vitatkoznak az írók és p. o. Wyneken Ernő (Forschungen zur deutschen Geschichte XXI. 239. kk. II.) még azt is tagadja, hogy a csata a Lech mezején történt, hanem Augsburgtól északra teszi — merész combinatioval, épen nem meggyőző okokkal. A két előnevezett íróból azonban bizonyos tényeket meg lehet állapítani, melyekből ismét szükségképen más tények következnek, s azokból a csata képe már teljesebben megalkotható. Ebben jó hasznát vettem Köstler már fennebb idézett kis — 39 lapra terjedő — füzetének, mert ő ugyan gyenge historikus — azt hiszi, hogy a magyarok nagy fontosságot tulajdonítottak Augsburg bevételének, holott azt — tekintve e magyar hadjáratok természetét — nem valami stratégiai okból, hanem csupán azért ostromolták, mint p. o. Cambrayt, hogy kirabolják — de katonaszemmel nézi a dolgokat s lát olyat, a mi, katonailag véve a dolgot, kézzelfogható, de a mit ezívil ember szemé mégsem vesz észre. A Vita Oudalriciból kitűnik mindenekelőtt, hogy a mikor Ottó Augsburghoz ért, az augsburgiak érintkezésbe léphettek vele, mert Ulrik püspök testvére „Dietpaldus comes . . . cum ceteris, qui in civitate erant, nocte exiens in occursum venit“, — mert, hogy az valami lopva történhetett volna a magyar seregen keresztül, mint Wyneken feltételezi, nem is képzelhető, s ezt abból, hogy őjjel történt a csatlakozás, szintén nem lehet következtetni, annak egyszerű oka az lévén, hogy Ottó serege csak estére érkezett Augsburg alá. A magyar vezér, ugyancsak a Vita Oudalrici szerint, „a pugna civitatis cessabat“ és Ottó

elő menni — „in occursum . . . regis ire“ — készült. Köstler (i. h. 28. l.) döntő taktikai okokból, melyeknek mellőzését a magyarokról nem lehet fölteni, vagy, hogy szó szerint idéztek: „den kriegerischen Ungarn, welche ganz Mitteleuropa durchstreift hatten, und deren Leben ein zusammenhängender Kampf war, dürfen wir unmöglich eine Ausserachtlassung der einfachsten taktischen Grundregeln zuschreiben“, kétségtelennek tartja, hogy a magyar tábor, a honnan az egyes csapatok rajként kiindultak, a Lech jobb partján feküdt, tehát a magyarok nem ütöttek tábor ellenséges földön úgy, hogy visszavonulásokot hátuk mögött a folyó elzárja. Ez ellen nemcsak hogy nem szól semmi, hanem csakis ez által válnak érthetővé Widukind szavai: Ungarii . . . Lech fluvium transierunt (III. c. 44. MG. SS. III. 457. l.), — a csata előtt, nem alatt, a melyeket azok az írók, a kik fölteszik, hogy a magyar sereg már úgyis a Lech jobb partján táborozott, semmiképp sem tudnak kellőképpen megmagyarázni, s Widukind világos szavaival ellentétben, csak egy külön csapatra értik, s azt is vissza hagyják menni először a Lech jobb partjára, hogy azután ismét a bal partra kerüljön; tehát, jól jegyzi meg Köstler Dümmler ellenében: „Abgesehen, dass man nicht so ohne weiteres einen Fluss, wie den Lech, überschreitet, um in den nächsten Augenblick wieder über denselben zu setzen, so ist auch in den Ueberlieferungen nichts zu finden, was eine zweimalige Durchfurchung desselben auch nur von einem Theile des ungarischen Heeres annehmen lässt.“ A mi a csata további menetét, az ellenséges hadsereg körülrajzását illeti, az teljesen érthető, ha a magyar hadviselést szem előtt tartjuk; esakhogy nem szabad a német sereget úgy képzelni, hogy marsch-colonneban, a nyolcz csapat egymás után, ment, — mert hiszen, mint Ottó tudta, szemben volt az ellenség — hanem kifejlett csatarendben, a mi nem zárja ki, hogy több *Treffen* volt egymás után, de nyolcz semmi esetre sem lehetett, hanem lehetett három, vagy — a csehekét beleértve — négy; s így történt, hogy mikor a csehekot és svábokat a magyarok keresztültörték, Ottó — a ki, ha egymás után áll mindegyik csapat, legközelebb esett volna a magyarokhoz — nem maga fordult vissza, hanem a negyedik

csapatot, a frankokat küldte ellenük, kiknek, ha *előtte* lettek volna — még hátra kellett volna kerülni, mire sem idő, sem mód nem volt, de minden nehézség nélkül actioba léphettek, ha Ottó csapatjával egy vonalban állottak. Ennélfogva el kellett fogadnunk a csatarendet, — csak a százszok képzelt külön csapatait hagyva el, mint azt Köstler (i. h. 30. kk. II.) construálja, esakhogy nem tartjuk szükségesnek felvenni, hogy a németek homlokzata épen délkeletnek és nem keletnek volt fordulva. Widukindból se következtethetjük szükségképen, hogy, mikor Ottó a magyar fősereget megtámadta, a frontban változás történt, s épen ő és csapatja voltak a legelsőek és nem a bajorok; vagy ha voltak, történetelt az úgy is, hogy az ő csapatja vagy az egyes bajor csapatok közt, vagy egyik szárnyukon, az első csatarendbe nyomult. Widukind szavaiból egyébiránt: „Rex . . . cum intellexisset bellum ex adverso (szemben) esse et post tergum novissima agmina periclitari“ (III. c. 44.) és később, mikor a magyarok hátulso támadása megghiusult: „totum pondus proelii ex adverso iam adesse conspiciens rex“ (u. o. c. 46.), kitetszik, hogy a magyar fősereg szemben állott, nem volt tétlen, a mit különben gondolni se lehet, hanem alkalmassint nyilazott, talán épen úgy, mint Maszúdi szerint a valandari csatában (Prairies d'or II. 61. kk. II. MHK. 280. kk. II.), s egészen azt a benyomást teszi — Marczali II. is e fölére (Századok i. h. 872. l.) gondol, valamint azt is megengedi, hogy a magyar sereg egy része valószínűleg a Lech jobb partján maradt (i. h. 871. l.), — mintha az, a szokott módon hátulról is nyilazó csapat vezére kedvező alkalmat látván, túlnent volna feladatán s atquirozott, a nélkül, hogy a fősereg a dolgot kellőleg tudta volna. Vörös Konrád halálát a fűesata előtt való időre kell tenni, mikor a magyarok még nyilaztak, mert a mikor futottak, alig lehettek oly közel Konrádhoz, ki e perczben már nem üldözte őket, mert hisz már levetette fegyverzetét, hogy nyíllal megölhették volna. Az üldözésre s a következményre vonatkozó adatokat I. ugyancsak Köpke-Dümmlernél, i. h. 260—263. II. Nincs okunk kételkedni, mint Dümmler is helyesen megjegyzi (i. h. 261. l. n. 6.), hogy Lótt, mint az Ann. Sangall. Majores beszél, a csehek fogták el; érdekes

hogy Kézai s a krónikák szerint Lél különösen a csehekkel és morvakkal harczolt, s azokat a Vág mellékőről elűzvé, Galgócz táján lakott (Fl. II. 73, 127. II. MIIK. 486, 504. II.). Froisingi Ottó krónikája a XII. század derokán (MG. SS. XK. 238. 1) és más, mai értelemben vett, osztrák krónikák beszélnek, hogy az augsburgi csatából csak hét magyar menekült meg. E hét magyarról nálunk is, másutt is némi homályos mondák keringtek, s ezeket — merész következtetést vonva belőlük — összeállította Dümmler E. *Ueber die Sage von den sieben Magyarern* című alatt, a mit először a *Nachrichten von der königl. Gesellschaft der Wissenschaften in Göttingen* 1868-ban adott ki, majd Otto der Grosse című, sokszor idéztük művéhez függeléképp is kinyomatott (i. h. 588—592. II.). Krónikáink ezt melleleg hozzák fel, legbövebben a *Chronicon Posoniense* (Fl. II. 25. k. II. Mátyás Flórián helyes megjegyzésével, hogy a *magyarok* csak annyi, mint *hét magyarok* és nem két külön szó, mint p. o. a budai és dubniczi krónikákban *hét magyar et gyak*, nem is, mint némelyek magyarázták: *magyarkák*.) még pedig legújabb, már XIV. századbéli redactiójukban, a mit bizonyít, a mellett, hogy Kézaiiban még elő nem fordul, az a körülmény, hogy a hét magyar esetét *Taksony* idejére teszik, holott a régiebb krónikák szerint (Anonymus c. 56, a KK. Fl. II. 138. l., a dubniczi krónika u. o. III. 42. l., a budai krónika, ed. Podhrazky 60. l.) a magyarok kalandozásai csak Taksony idejéig tartottak, — hozzáfűzvé azt egy, Galliából Szászország felé visszatérő magyar csapat vereségéhez, melynek nyoma Anonymusnál is megvan (c. 55. Fl. II. 48. l. MHK. 458. l.), de e monda nélkül. Említik pedig czáfolatául annak, hogy a hét magyar — a Névtelen jegyző *hetu moger-je* — foglalta el az országot, mert — mondják — e hét magyar alatt a nép bizonyos, *Szászországban* történt vereségből megmenekült, s ezért itthon mindenétől megfosztott, a társadalomból kizárt hét embert értett. Ha tehát ilyen volt is — Anonymus, mint érintém, még nem ismeri, vagy megvetette — s voltak is Magyarországon, kiket Szent Lázár szegényinek neveztek, a minék egyébiránt okleveleinkben, eddig legalább, semmi nyoma: semmi esetre sem áll az, mit a Pozsonyi Krónika említ, hogy e hét ember

ivadékait Szent István az esztergomi Szent Lázár-kereszteseknek adta, mert tudvalevőleg a belpoklosokat ápoló keresztesrend csak a XII. század közepén keletkezett, s nálunk a rend esztergomi házáról — bár korábban kellett keletkeznie — először 1233-ban olvasunk. Puresa Marczali H.-nak felfogása (Millenniumi Tört. i. h. I. 186. l.): „Úgy látszik, hogy a későbbi jó keresztény felfogás a sátorról-sátorra járó énekesekkel érzett megvetését, midőn a gyávák utódainak állította őket.“ Annak a fable convenuenek visszhangja ez, mely a kereszténységben a régi nemzeti hagyományok ellenségét látja még akkor is, ha azok nem vonatkoztak egyenesen a pogány cultusra. Nagy Károly — kit az egyház szentnek tisztel — kézzelfogható czáfolata e felfogásnak; nálunk pedig p. o. Emese álmát — melyet Anonymus és a krónikák, a nélkül, hogy egymást ismernék, ugyanazokkal a szavakkal mondanak el (l. I. függelék), a mi közös latin forrásra mutat — vajjon kik fordították latinra, ha nem keresztények, még pedig kétségkívül papok?, a kik ennél fogva másképen és talán jobban tudták, mi volt a maguk korának jó keresztény felfogása, mint a mai kornak írói. Aventinus véleményét a hét magyarral a 104. jegyzetben említém. Sebestyén Gyula ezikke a *Gyászmagyarok*, az *Ethnographia* XI. 1—3. füzetében, a kérdésre nézve értéktelen. Bulesú haláláról, Seylitzes-Kedrenos tudósítását magyarázva, Mátyás Flórián, *Történeti egyezések és tévedések*. Ért. TT. XVI/10, 15. l. KK. c. 33. (Fl. II. 135. l.); a dubniczi és budai krónikák (u. o. III. 39. l.). Kézai (u. o. II. 75. l.) skeptikusabb: „Quidam . . . ipsos aliter dampnatos fabulose asseverant quod Caesari, presentati unus eorum cum tuba in caput ipsum Caesarem occidisset feriendo. Que sane fabula verosimili adversatur et credens huiusmodi levitate mentis denotatur. Nam persone criminose ligatis manibus conspectui principum presentantur“. A foglyok lemészárlásának van valami valószínűsége; ilyesmi történt, mint láttuk, 933-ban Szászországban, 954-ben Cambray körül, csak hogy akkor a nőket, gyermekeket megkímélték. Lél már Anonymusnál is a kürtös. Mikor Szalannál megütköztek: „Lelu filius Tosu tuba cecinit“ c. 39. (Fl. II. 33. l. MHK. 436. l.), ámbár a bécsi Képes Krónika rajzaiban még nél-

külözi ez emblemat. Valami összeköttetésének az úgy nevezett jászkürttel nincs semmi nyoma. E kürtről, mely Hampel J. szerint (A régibb középkor emlékei, II. 60. l.) „külföldi, valószínűleg byzanci munka, s vagy mint kereskedelmi czikk, vagy mint hadi zsákmány került ide tájainkra . . . A rajta levő ábrázolások után ítélve a X. vagy XI. században készülhetett“, I. Szendrey Jánost, A magyar hadtörténelmi Emlékek az ezredéves országos kiállításon 63–65. l. Thaly Kálmán szerint — valószínűleg ez volt! — 1688-ban a Rákóczy-család kincsei közt fordul elő (Hagyományos ősmagyar emlékek régi nagy családaink kincstáraiban. Századok 1886); Jászberényben, a jászok birtokában, először 1702-ben találjuk (Illéssy János, Még valami a Lehel kürtjéről; Századok 1896. 942. l.). II. Henrik császár, Henrik herceg unokájának, életírója, Adalbertus — Vita Heinrici II. Imperatoris c. 3. MG. SS. IV. 792. l. — írja, hogy a magyar vezéreket Ottó: „Ratisponae principibus hoc fieri adjudicantibus in patibulo suspensi“, vagyis mintegy haditörvénytől ítélték volna el őket, s ez látszanék a legtermészetesebbnek, ha e kései, mintegy 200 év múltán keletkezett tudósítással szemben az egykorú értesítés mintegy lynchszerű bosszút nem konstatálna.

¹²⁶⁾ Köpke-Dümmmler i. h. 263, 264. II. Liutprand Antapodosis művét 962-ben végezte be. Wattenbach, Deutschlands Geschichte. I⁴ 341. l. Hasenöhrl, Deutschlands südöstliche Marken AfÜG. LXXXII. 426, 456, 483, 484. II. Huber A. i. h. I. 138. l.)

¹²⁷⁾ A horvát szerbek közé történt betöréseknek némi, homályos emléket talán Anonymus C. 42. (Fl. II. 35, MHK. 439. l. s az úgynevezett Diocleas vagyis duklai pap és más későbbi délszláv történetírók följegyzéseiben találjuk, melyeket összegyűjtött és érdekesen commentál Thallóczy Lajos: Presbyter Diocleas krónikájának magyar vonatkozásai, Századok 1896. 5. kk. II. Az időzőjel közt levő szavakat is onnan (i. h. 503. l.) vettük.

¹²⁸⁾ Botond mondáját érinti Anonymus most idézett c. 42-ben: KK. c. 34. Fl. II. 137. l. s Kézai, (u. o. 77. l.) több érdekes variánsal, melyek mutatják, mennyire kiforgatta Kézai a naiv mondát formájából, s igyekezett rationabilisebbé tenni. A szö-

veget, mint feljebb Lél halálát, Szabó Károly jeles fordítása szerint adom, melyet Toldy Ferecz Marci Chroniconja kiadásához írt, csak az „in terram detrusus“, fordítom „földhöz vágta“ helyett „földre dobta“, mert a viadal — úgy hiszem — kétségtelenül lóháton folyt. A bárdot Böles Leo nem említi meg a magyar fegyverek közt, de a sírokban találtak baltát, vagyis inkább csákányt. Hampel József, A honfoglalás-kor hazai emlékei, MHK. 757, 758. l.

¹²⁹⁾ Theophanes folytatója 462. l. Simeon magister 756. l. Konstantin Porphyrog. császár halála előtt, mely 959. nov. 15-ikén következett be.

¹³⁰⁾ Leo Diaconus II. 2. 18. l. Theophanes folyt. 480. l. a görög vezér személyére oltérnek s az egyik Phokas Leonak, a másik Marianosnak nevezi, alkalmasint helyesen. Szabó Károly 961-re teszi e kalandot (i. h. 318. l.), de mert Theophanes folyt. Romanos császár harmadik évére — 962-re — eső márczius után beszéli el, 962-re vélem teendőnek. Ámbár Leo szerint a magyarok seregüket „βραβέρηδες“-nak mondták, mégis azt a sereget, melyet oly csekély haderő, minő ugyan-csak Leo diaconus szerint a byzanci volt, egy éjjeli támadással megtör, valami nagynak nem képzelhetjük.

¹³¹⁾ Liutprand Legatio MG. SS. III. 357. l. Bari ostromának s így a magyar kalandozások idejéről, melyet Szabó Károly i. h. 321. n. l. tövesen 966-ra tesz, Köpke-Dümmmler i. h. 436. l. Leo Diaconus 109. kk. II. Kedrenos II. 388. l. A kozár dolgokról, Maszúdi MHK. 255, 258, 259. II. Az oroszok pusztítását, Itil romlását Ibn Haukal említi, ki 977—78-ban írt (MHK. 233. l.); Isztakhrí, ki 951-ben halt meg és szintén ír a kozárokról (MHK. 221, 222. l.), ezt még nem tudja. Szvjatoszlavról s a kozárokról a Nestor-féle Krónika c. 12, 32, i. h. 13, 81. II.

¹³²⁾ Liutprand De rebus gestis Ottonis Magni. c. 6. MG. SS. III. 431. l.

¹³³⁾ A dolog természetén kívül következtethetjük abból, hogy a honfoglalásig visszamenő birtokokat találunk az országban, mint a Csák, Szemere, Miskócz nemzetségek s maguknak az Árpádoknak birtokait.

¹³⁴⁾ A kirgizekről Koszlov már idézett dolgozata: Das Ge-

wohnheitsrecht der Kirgizen, Russische Revue 1882. 474. I.

¹³⁵⁾ A marhaállomány növekedésének befolyását a magántulajdon alakulására a burjátoknál tapasztalhatjuk, Krol. i. h. 126, 127. I. habár az ottani, mai állapotokat nem lehet mindenben, a mi állapotainkkal a vezérek korában egynek venni.

¹³⁶⁾ A gazdasági szláv szavakról Hunfalvy P. Ethnographia 273. I. Szántó helynév előfordúl már Szent István adománylevelében a veszprémi apácák részére (Karácsonyi J. Szent István oklevelei 25. kk. II.) Ma, Szentgyörgy néven pusztá Szalkszentmárton mellett, Pestmegyében. Csánky III. 347, 351. II. A 904-iki raffelstetteni vámszabályzat már zsidó rabszolgakereskedőket említ mai hazánk közelében (MG. LL. III. 480. I.) Ábrahám, Jakabfia jelentése a szlávokról 973. Widukind német fordítása után Wattenbachtól (Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit, Lief. 18.) 140. I.

¹³⁷⁾ A magyar lakóhelyekre következtethetünk Frisingi Ottó Gesta Friderici Imperatoris I. leírásából (MG. SS. XX. 368. I.) Szent László idejében tiltják, hogy a falusiak ne hagyják el templomukat I. 19, és a Synodus 13. (Endlicher i. h. 329, 374. II.) Házak elszállításáról még a XIII. század végén is beszélnek, CD V/3, 142, 146. II.; VII/4. 183. I. A házrészek szláv nevééről Hunfalvy P. i. h. 274. I. Újabb időben éles eszlí, nyílt szemű tudósok (Herman Ottó, A magyarság háza, Természettudományi Közöny 357. füzet, 234. kk. II. Huszka József: „A magyarság háza, észrevételek Herman Ottó fennidézett czikkére”, Ethnographia X. 217. kk. II.), foglalkoztak az ősi magyar ház kérdéseivel, de az eredmény részben még nem oly biztos, hogy már történeti valóságnak elfogadhatónk, részben oly részletes, hogy fejtegetésébe, reproductiójába, itt, általános körben mozgó feladatunknál fogva, nem bocsátkozhatunk; a főeredmény azonban az, hogy a magyar ház ma is meglátszik a nyoma, hogy eredetileg a nomád életből fejlődött.

¹³⁸⁾ A baskirok a falukat mindig akkori öregükről, nagyjukról nevezik, írja a múlt század végén Georgi i. h. I. 171. I.

¹³⁹⁾ A székely primor p. o. még a XVIII. század végén is ott, a hol a földközösség következtében időnként ideiglenes osztály volt, több nyilat kapott, mint a szabad székely, ez

pedig többet, mint a darabont vagy jobbágy. Tagányi K., A földközösség története Magyarországon 20. I.

¹⁴⁰⁾ A X. századbeli társadalmi változást, pár szó módosításával a „Magyar nemzet története az árpád házi királyok alatt” című munkámból írtam ki I^o 11—13. II. A források tehát, melyekre ott hivatkoztam, az itt mondottakra is szólnak. A nemek bíráskodásának nyoma még Szent László idejében is megvan, Hajnik J. A magyar bírósági szervezet 4. I., s hozzátehetjük még tovább is.

¹⁴¹⁾ Taksony halála évét, miután Hanthaler Chrisostomus koholt íróját, Aloldust, kire még Szabó Károly (i. h. 332. I.) hivatkozik, már nálunk se tartja senkisének forrásnak, nem tudjuk. Minthogy azonban a kereszténység szabad terjesztését inkább fia idejére kell tennünk, Szent Wolfgang térítése pedig már 972 derekán megszűnt, valóbszínűnek tartom, hogy Taksony talán 971-ben — és nem 972-ben, mint Aloldus nyomán hitték — halt meg; de, természetesen, csak valószínűségről lehet szó, mint a többi fővadjára, és uralkodási idejökre nézve is, Árpádtól kezdve, úgy, hogy tulajdonképen semmi sem bizonytalanabb, mint az első fejedelmink uralkodási ideje és haláluk éve, mik pedig, mint már Zoltánnál — Zsoltnál — érintém, 80. j., közkezen forgó történeti műveinkben mint változathatatlanul megállapított, szilárd alapon nyugvó adatok szerepelnek.

¹⁴²⁾ A Geysa nevet Szabó Károly (i. h. 330. I. n. 1. szerint), helyesen Gyeciesának, Karácsonyi János Geecsének (Turul VII. 30. kk. II.) majd (u. o. XII. 23. I.) Gyeciesének, Mátyás Florián Gyeczának olvassa (Ért. TT. XVI/10. 22. I.). Jellemét, tetteit, megtérése természetét, az események elfogulatlan vizsgálata mutatja s a mit írunkban „alkotmányosértésről”, megtérésének mindenféle világi motívumairól olvasunk, csak azt mutatja, hogy a X. század helyzetét a mai század szempontjából nézik, s a vallásos kérdésekről, a pogány fejedelmek megtéréséről nem a barbár naív lelkesedésével, hanem a XVIII. század skepsisével ítélnék. Szint ilyen természetű annak a kérdésnek fejtegetése, miért esatlakozott a magyar a nyugoti és nem a keleti egyházhoz? Az okot nem philosophiai reflexiók, hanem a história folyása fejtí meg és Thallóczy Lajos igen egyszerűen

dönti el: „A nyugot törődött velünk s a Gézát uraló túl-a-dunai vidék a nyugot hatását érezte, s ezért onnan indul ki az eredményes térítés“ (Századok 1896. i. h. 206. l.), bár Sarolt eredetileg kétségkívül a görög — akkor még nem schismatikus — szertartást követte, s talán ennek is volt befolyása arra, hogy Szent István idejében Veszprém mellett görög apáczaklastrom keletkezett. Gyeicsa vad természetét a legstótebb színekkel rajzolják a források: „Admodum crudelis et multo ob subitum furorem suum occidentis“ (Thietmar MG. SS. III. 862. l.). „Severius quidem et . . . crudelius . . . potentialiter agens in suos“ Leg. masor (Fl. I. 12. l.) Korát csak hozzávetőleg állapíthatjuk meg abból, hogy Konstantin Porphyrog. császár, mikor Árpád ivadékait elősorolja, 944-ben még nem említi, István fia azonban 977. táján született, s ebben tehát eltérnek Szabó Károlytól, ki Konstantin feljegyzéseit 949-re tevén, más alapból indul ki, de végre mégis 23. évre concludál (i. h. 340. l.). Saroltól a KK. c. 15. (Fl. II. 126. l.) és más krónikánk némi mondaszerű adatokat tartottak fenn. Minthogy azonban ugyanazok, ugyanott Sarolt atyját, Gyulát, Kán-nemzetségűnek tartják (l. Pauler Gy. A magyar nemzet története II° 603. l.), melynek főfészke Baranyában volt, Beliud, Kulan terra Kulant, Keant ott kell keresnünk s ott csakugyan találunk Kán falut, Bólyét, mi Beliudra emlékeztet, s talán megtaláljuk Kulan, Kalánt is Bárban, régente Boor, tekintetbe vévén, hogy, a mint Karácsonyi János kimutatta, — „A pusztaszeri Monostor kegyurai“ Ért. TT. XVII/1. 9 kk. II. a Kalán- és Boor- vagy Bór-nemzettség egy és ugyanaz. Hogy Sarolt volt Szent István anyja és Magyarország megtérítésének egyik jelentékeny eszköze, arra nézve l. Pauler Gy. i. h. I^o 381. l. n. 33. alatt felhozottakat; különösen kétségtelenné teszik, hogy a névtelen királyi jogyzó, ki különösen a genealogiával foglalkozik és Kézai Simon, IV. László udvari papja, kik csak tudhatták a királyi rokonságot, csak Saroltot ismerik s jól mondja Zeissberg H. Miseco I. AfÖG. XXXVIII. 116. l. n. 2. „Der Vermittlungsversuch ungarischer Historiker, wonach Adleita Gejsa's zweite Gemalin wäre, ist euhemeristisch“. A mit Sarolt vagyis, hogy nevet ne említsék, Gyeicsa nejről Thietmar mond (i. h. MG. SS. III. 862. l.) ráillik a

magyar nőre is, mint a 25. jegyzetben érintettem. A quedlinburgi követségre vonatkozó adatok Köpke-Dümmeler i. h. 501. kk. II.

¹⁴³⁾ V. ö. erre nézve Asbóth, Szlávtság a magyar egyházi terminológiában, Nyelvtudományi Közlemények XVIII. 181. és kk. II. és annak némileg czáfolatát, Volf György értekezését, Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? Ért. a nyelvtudományok köréből XII°. füzet. Ez értekezés igen szépen bebizonyítja, hogy a magyar írás olasz, még pedig velencei, tágabb, egész Veneziára kiterjedő értelemben véve e szót, befolyás alatt alakult. E kétségtelen tényből azonban Volf „Első keresztény tóritóink“ czimú akadémiái székfoglalójában (Budapesti Szemle LXXXV. 177. és köv. II., 363. és kk. II.) azt is következteti, mi nem következik belőle, hogy a magyar nemzetet az olaszok tóritették meg. Ez állításra néhány megjegyzést l. Budapesti Szemle LXXXVII. 153. és kk. II. 473. és kk. II., s ha Volf Gy. mintegy kicsinylőleg mondja (Budapesti Szemle i. h. 368. l.): „Az egyházi hierarchia szavai közül . . . biztosan csak az egyszerű pap és barát származnak az ó-szlóvénből“, épen az mutatja jellemzően, hogy az első alapot a szlávok rakják le; a további magasabb, részletesebb fejlődés — már Szent István alatt — lehet olasz; s e mellett az egyetlen malaszt szó többet bizonyít, mint száz püspök, apát, kanonok, monostor és más efféle szó ellene. Az ifjabb Gyula pogányságáról Anonymus c. 27. KK. 37. (Fl. II. 25, 140. II. MHK. 425. l.)

¹⁴⁴⁾ Tudom, hogy van vélemény, melyet tüzetesen Blumberger (illetve kiadója Dungal) fejtettek ki „Die Lorcher Fälschungen“, AfÖG. XLVI. 235. kk. II., különösen 249. és kk. II., hogy Piligrim e levele hamis és hamis több, a lorehi egyházra vonatkozó bulla, melyekre a levél czéloz; Piligrim sem a levelet nem írta, sem mellékleteit nem ő koholta: de okoskodásuk, okaik „scheinen mir nicht beweisend“, írja Huber A. helyesen. G. v. Öst. I. 142. l. n. 1. Piligrim jelleme, ki másnemű hamisításokat is felhasználit, mint újabban Uhlirz a Mittheilungen III. 177. kk. II. újra kimutatta, nem teszi lehetetlenné, hogy ő maga terjesztette volna a pápa elé az ismert hamis bullákat, s ennél fogva a most szóban forgó kísérőlevélnek, mely semmi anachronismust nem tartalmaz, valódiságát nincs okunk kétségbe vonni, de azért Piligrimet mi sem számítjuk a közönséges hamisítók közé, és van

valami abban, mit Hauck A., Kirchengeschichte Deutschlands VII. 166. kk. II., róla beszélve mond, hogy hamisítványai: „sind Zeugnisse einer Tragödie: der Tragödie eines bedeutenden Mannes, der klar erkennt, was geschehen sollte und dem die Hand dadurch gebunden, dass die Fürsten, deren Wort entscheidet, Thoren sind“ (u. o. 182. l.). Pilgrim levele a pápához Endlicher, Monumenta 131. l., teljesebben CD. I. 260. kk. II. Pilgrimről röviden, de jól Riezler, Geschichte von Bayern I. 392. kk. II. Huber A., G. von Östreich I. 142. l. Vita S. Wolfgangi MG. SS. IV. 530, 531. l. Wolfgang 972 dec. már regensburgi püspök. Köpke-Dümmmler i. h. 496. l. Annak az ellentétnek, melyet írónk közül többen Wolfgang és Pilgrim közt látnak, s szintén kedvtelve kiszineznek, a forrásokban semmi nyoma. Pilgrim, mint kiválólag practicus ember, más térre akarta terelni az impracticus szentet, ki mint missionarius semmi sikert sem tudott felmutatni (v. ö. Hauck A. i. h. 177. l.). A magyarokhoz küldött papjainak életét, eljárását Pilgrim úgy rendelte „quem ad modum in gestis Anglorum didici“ (Endlicher i. h. 132. l.). Az angol ténitítés menetét Bedából, „Historia ecclesiastica gentis Anglorum“ I. 25, 26. l., ismerjük (V. ö. Lingard, G. v. England, übersetzt von C. v. S. I. 107. kk. II.). Bedáról mondja Wattenbach (Deutschland Geschichts-Quellen I⁴. 109. l.): „Er war der Lehrer des ganzen Mittelalters“. Ünnepeles processióval járultak a szerzetesek nálunk, IV. Béla korában, a tatárok elé is, de a barbarok jobbára leölték őket (Spalatoi Tamás c. 37. Schwandner Scriptorum III. 606. l. Rački kiadásában Monumenta Slav. Meridionalium XXVI. 165. l.) Géza viselkedéséről a Legenda Maior, melynek szavait Hartvich átvette (Fl. I. 12, 36. l.).

¹⁴⁵⁾ II. Ottórol Giesebrecht i. h. I⁴. 569. l. Lengyelország megféréseiről Zeissberg, Miscos I. AfÖG. XXXVIII. 27. és kk. II.

¹⁴⁶⁾ A prágai püspökség u. n. alapító-leveléről (Stumpf Brentano, Acta Imperii 79. l.) Loserth Mittheilungen II. 15. és kk. II. Neki Kalousek felelt, Sitzungsberichte der böhm. Ges. der Wissenschaften 1883. feb. 19-iki ülésben. Köpke-Dümmmler i. h. 503. l. Voigt H. G. Adalbert von Prag, a 203—208. számú jegyzeteket, a 261—264. II.

¹⁴⁷⁾ Köpke-Dümmmler i. h. 503. l. n. 2.

¹⁴⁸⁾ A kérdéssel, hogy Gyejesát ki keresztelte meg? írónk eddig nem igen foglalkoztak; arra nézve pedig, mikép szakadt meg Pilgrim működése? az okot a németországi zavarokban, a szalmatűzben — mint magam is (Magyar Nemzet Története I⁴. 18. l.) stb. stb. — keresték. Az egykorú Thietmar szerint azonban Gyejesának volt valami püspöke, ki pogány babonájáért korholta: „Antistite suo ob hoc argueretur“ (MG. SS. III. 862. l.). Ki volt e püspök? A sanct-galleni X., XI. századbéli necrologiumban ezt olvassuk „IV. februarii“ — február 10-ike — alatt: „Et Prunwarti epⁱ — iste S. Galli servus erat et plurimus Ungariorum cum rege ipso convertit“ (Necrologia Germaniae I. 466. l.) Ezt a feljegyzést, melyet Dümmmler (Köpke-Dümmmler i. h. 494. l. n. 3.) „rättselhafter Notiz“-nak mond, melyről Hauck A. i. h. 179. l. n. 4. írja: „ist in allen ihren Theilen rättselhaft“, irodalmunkban, tudtommal, csak Marczali II. említi, (Szilágyi S. Milleniumi történet I. 204. l. MHK. 299. l.), ki a kéziratban olvasta, „hogy egy szent-galleni szerzetes“ — a szerzetes szó talán nem hű fordítása a servusnak, mert a necrologium a szerzeteseket, papokat „monachus“ „presbyternek“ jelöli — „sok magyart, sőt a királyt is megtérítette.“ A hely, az idő, a viszonyok, melyek közt e feljegyzés történt, nem engedik, hogy alaposágában kételkedjünk. S itt eszünkbe jut, hogy brunwar annyi a közép-német nyelvben, mint braun: barna (Schade, Altdeutsches Wörterbuch I. 87. l.). Brunwart, német kiejtés szerint Prunwart, egyik származéka a német Brun, most Braun névnek, ép úgy, mint Bruno (Förstemann, Altdeutsches Namensbuch I. 286. l.), Bruno és Brunwart (Prunwart), tehát rokon, ha nem azonos nevek. Már pedig ismerünk egy levelet (CD. I, 257. l.), melyet először Mabillon adott ki bizonyos müncheni codexből, melyben Ottó császár valami Bruno püspököt, kit a magyar királyhoz küld, hogy megnyerje, Pilgrim passauai püspöknek ajánl. A levélnek nincs kelete, korát csak abból lehet megállapítanunk, hogy Pilgrimnek szól, ki 971—991. közt ült a passauai püspöki széken. Ugyan e korban 962—976. márczius v. áprilisig egy Bruno — verdeni, nem verduni, mint némely írónknál olvassuk — püspök van Németországban. Erről szólhatna a levél, tehát szolt is, következtetik általában, mint p. o. Hauck A. is

(i. h. 179. l.), minden egyéb bizonyíték nélkül. Azonban már Waitz észrevette, mily gyenge alapja ez a következtetésnek, s ép oly lehetséges, tehetjük hozzá, sőt tekintetbe véve az elül mondottakat, sokkal valószínűbb, hogy a levél Brunoja a mi — Brunwart (Prunwart) — Brunonk, s a császár, a ki a levelet írta, nem I. hanem, — mint Hauck A. is véli i. h. — II. Ottó. Írta pedig alkalmasint 975-ben, mikor az összeesküvő bajor herceg elfogatván Bajorországon béke volt, de II. Ottó császár Éjszaki- és Középnémetországban járt. 976-ban újra kitört a lázadás, II. Otto nyáron maga is Bajorországba jött, hogy leverje: akkor tehát alig írt *ily ügyben* Piligrimnek. 977-ben végre legyőzik a lázongó Henrik bajor herceget, Piligrim, mint a császár híve, sokféle elismerésben részesül, *talán* nemcsak hírségeért az elmúlt zavarokban, hanem kárpótlásul annak is, hogy magyarországi igényeiről vagy terveiről önként lemondott. (V. ö. Riezler G. v. Bayern I. 361. és kk. II. II. Otto tartózkodási helyeiről ez időtt Stumpf-Brentano, Die Reichskanzler I. 58. kk. II.). Az események *ily* folyása érthetővé teszi, hogy Franciaországban, a hol sokat foglalkoztak a magyarok megtérésével, p. o. egy életrajz még 1050 előtt szent Wolfgangnak tulajdonítá a magyar fejedelem megkeresztelését (Vita S. Wolfgangi Mű. SS. IV. 525. l.), Chabannes-i Ademar interpolátora a XII. században (MG. SS. IV. 129. l. Chavanon Gy. Kézai kiadásában, 153. l.), azt írja, hogy Gyejcsát — Gouzt — Otto császár idejében Bruno keresztelte meg, csakhogy ő I. Ottora és a III. Otto idejében élt quercfurti Brunora gondol, mi képtelenség, s e felfogásnak utóhangját még Gaufridus du Brulnek, 1182 körül írt krónikájában találjuk, mely szerint „Rex Ungaric Gonzelco a Brunone baptizatus dictus est Stephanus. Qui genuit Stephanum“ (MG. SS. XXVI. 202. l.) Gyeicsa testvérének Mihály nevét összes krónikáink említik, anélkül, hogy *pogány* nevé tudnák, míg viszont Gyeicsa *keresztény* nevét csak a külföldi adatokból tudjuk, vagyis inkább gyanítjuk. (Kézai, KK. c. 35. l. Fl. II. 77, 138. ll.) Az István nevet még 1322-ben Stephannak mondják: Ernefastephan, Anjoukori Okmánytár II. 45. l.

¹⁴⁹⁾ Gyeicsa működéséről a kereszténység terjesztésében Szent Istvánlegendái, minor, maior, beszélnek Fl. I. 2., 12. kk. II.:

„Aliene via sectatores, — minis terroribusque subjugavit“ Leg. min. c. 3. „Ad corroborandam hanc fidem contra reluctantes subditos sevit“ (Thietmar MG. SS. III. 862. l.).

¹⁵⁰⁾ „Hic Deo vero variisque deorum vanitatibus inserviens, quum ab antistite suo ab hoc argueretur, inquit, divitiarum mihi habundant et ad haec agenda libera facultas et ampla potestas est“ (Thietmar i. h. 862. l.).

¹⁵¹⁾ A prágai püspökségnek fenn, a 146. jegyzetben említett alapítólevele a Vág vidékéről is szól. Hogy a hamisítványba felvették, mutatja, hogy ilyféle igény létezett, talán olyan formán, mint a Dráván túl a horvát teneni püspökség a XI. században igényeit a Drávaig terjesztő (Spal. Tamás c. 15., Schwandter III. 550. l., Mon. Hist. Slav. Meridion. XXVI. 45. l., Rački kiadása. Itt a zágrábi, ott, a Vág vidékén, a nyitrai püspökség vetett véget a horvát, illetve esch-morva egyházi befolyásnak.

¹⁵²⁾ István születéséről, megkereszteléséről, ifjúságáról melyről oly sokat írtak, Pauler Gy., A magyar nemzet története I^o 384. l. a 39 jegyzetben felsorolt, és megrostált adatokat. Thietmar egyszer — más néven nem is ismeri — Waienak nevezi (Thietmar MG. SS. III. 784 l.); ezt Wajknak értelmezték, s e név elő is fordul nálunk; 1215-ben olvassuk: Martinus banus, filius Waie. (CD. IV. 1. 386. l.), ki azonban régebben élt A nyitra-megyei Vajkot Kálmán idejében, 1113-ban, Wochoinak írták, Fejérpataky L. i. h. Ért. TT. X/5. 41. l. Lehetne a név talán Vajka is, mint idő folytán (l. 112. jegyzetet) a Kálból lett Källa; Vajka van is Pozsonyban, Zalában, csakhogy a pozsonyit már 1186-ban is Vajkának írják, az Esztergomban *eredetiben* meglevő, és Knauz által kiadott oklevélben (Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. 131. l.). A fehérmegyei Vajtára, sőt Bajesra (Komáromban, Győrben) is gondolhatnánk, de én mégis a legvalószínűbbnek tartom, hogy — a német a G-t szeretvén a W-vel feleltérni, itt csak a Gyeicsnek valami corumpált formájával, mint p. o. Dewiz (Thietmar MG. SS. III. 862. l.), vagy Wardiz — itt az „r“-nek németes, hágy kiejtésére kell gondolunk! (Annales S. Disibodi MG. SS. XVII. 27. l.) -- van dolgunk. Krónikáink KK. c. 20., Bud. Dubniczi (Fl. II. 129. l.; III. 33. l.) Deodatus sansceverinói grófot említik, ki „cum sancto

Adalberto, pragensi episcopo sanctum regem Stephanum baptizavit". Erről IV. Bélának egy oklevele is szól 1263-ból (CD. IV/3. 103. l.). Nem is említve, hogy az oklevél formája kissé gyanús, a kincstári — most országos — levéltárban, a honnan Hevenessy lemásolhatta volna, még pedig „ex originalis, mint Pray Gy., Vita S. Stephani 123. l. n. 2. megjegyzi, nincs meg: csak annyit bizonyít, hogy a krónikáinkban feglyált adat akkor már ismeretes volt, a kir. kancellaria elhitte, de azért még se a sanseverinói grófságról, sem arról, idegen vagy magyar volt-e a Deodatus — Tata? — szóval sem emlékezik. Adalbert két életrajza közül — Canaparius és Brunotól — (MG. SS. IV. 581. kk. II.) csak a Bruno-féle szól magyarországi működéséről. A későbbkori Miracula S. Adalbertiben (MG. SS. IV. 613 l.) olvassuk, hogy egy jós istenséget felgyujtott a nép előtt, „ubi sedes est principalis regionis“. Rekonszágról a német császári házzal Loserth, Mittheilungen i. h. 21. l., Voigt H. G. Adalbert von Prag 250. l. N. 88. Bruno életiratának szavait: „Non tacendum quod juxta positus Ungariis nunc nuncios suos misit, nunc se ipsum obtulit; quibus et ab errore suo porum mutatis unbram christianitatis impressit“ (i. h. IV. 603. l.), Horváth Mihály is, „Kereszténység megalapításának története Magyarországon“ 92. l. n. 1., úgy érti, hogy Adalbert többször látogatott el hozzánk, csak hogy e látogatásokat, későbbre, mielőtt Lengyelországba ment, képzelet, bővebb megokolás nélkül, és azzal a téves felfogással, hogy Radla és Aseric, a kalocsai püspök, és Szent István követe II. Silvester pápához, egy ugyanaz a személy. A Legenda minor szavai (Fl. I. 3. l.), melyeket Koppány lázadásáról mond: „Quidam vero nobilium, videntes . . . quod assucta coacti reliquentes . . . ad priores voluntatis sue usus animum reducentes“, azt mutatják, hogy e lázadók már keresztények voltak, de visszaestek. A Legenda maior (Fl. I. 15. l.) már „plebs gentilis“-t is említ, mely „christiane fidei jugo colla submittere renuens“. „A vox dei et populi“ „communitatis universe“ megszűnéséről Kézai és a KK. (Fl. II. 58, 107. l., MIIK. 481., 494. II.) Ifj. Gyuláról Erdélyben, a tiszamenti pogány Thonozubáról Anonymus c. 27., 57.; KK. c. 15., 37. (Fl. II. 25., 51., 126., 140. II.; MIIK.

425., 463., 503. l.). Achtum, Ajtony, fellépését, kit Widdinben kereszteltek meg, későbbre kell tennünk, mert „accepit autem potestatem a Graecis“ (Vita S. Gerardi, Endlicher i. h. 214. l.), kik csak 1000—1002 foglalták el a bolgár Moesiát, Widdint Jiroček K., G. der Bulgaren 194. l.); így Karácsonyi J. is, Szent Gellért esanádi püspök élete és művei, bár, véleményem szerint, nem helyes színben tünteti fel Ajtonyt, csak már Szent István idejére, még pedig jó későre teszi felkelését (86. l.). István megválasztatásáról a legendák szólnak: „Illo arce regni sublimando“. Leg. minor c. 3.; és — bővebben — a Legenda maior c. 5. „Convocatis . . . Hungariae primatibus cum ordine sequenti per communis consilium colloqui filium Stephanum suum post se regnaturum populo praefecit“ (Fl. II. 3, 15. II.).

¹²³⁾ Hasenöhr, i. h. 483., 484. II. A magyar védőművekről, I. cikkemet: „Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII században“. Hadtörténelmi Közlemények I. 504. és kk. II., valamint a babóthi kapura nézve, A magyar nemzet története I² 87, 419. l. n. 180.

¹²⁴⁾ Huber A., G. v. Östreich I. 139. l. Magyar-német villongásra mutat III. Ottó oklevele Pilgrim számára CD. I. 273. l. Annales Garstenses — az Annales Austriae egyik része: „991. Hainricus dux de Ungaris triumphavit“ (MG. SS. IX. 567. l.), s ezt ismétlik: Annales S. Rudberti u. o. 772. l., s Annales Ratisponenses u. o. XVII. 584. l. E kései, legkorábban a XII. század végéről való feljegyzés nem nélkülözi a belső valószínűséget, azért felemlítjük.

¹²⁵⁾ Gyeicsa végső éveiről: Legenda minor et maior Fl. I. 3, 14. l.), s némely megjegyzést, és idézést az itt mondottakra, Magyar nemzet története I² 386. l. n. 41. Nem tudjuk bizonyosan, élt-e még II. Henrik bajor herceg, mikor István elvette Gizellát? mert német krónikások, p. o. Herimannus Augiensis, 995-re teszik az esküvőt: de nem valószínű, nem is olvassuk sehol. Wolf György okoskodása (Budapesti Szemle LXXXV. 397. l. * jegyzet), hogy II. Henrik nyilván még maga adta nőül Istvánhoz leányát, mert Thietmar „gener Heinrici ducis Bawariorum“-nak nevezi, csak egyik sajnálatos és alig érthető jele annak, hogy Wolf Gy. nem tudott eléggé latinul,

mert különben tudta volna, hogy a gener nemcsak vő, hanem, Ducange-zsal szólva (IV. 52. l. ev. Favre), „maxime sororis maritus“, s Thietmar is, annál is inkább ebben az értelemben használta, mert a mikor ő írt, II. Henrik herezeg már nem élt, és fia, a későbbi II. Henrik „császár“, volt a bajor herezeg. II. Henrik császár koráról l. Hirsch, Heinrich II., l. 88. l. Az idegen bevándorló vitézekről l. megjegyzéseimet: Szent István és alkotmánya, Századok 1879, 25. és kk. II. Krónikáink XIII. századbéli felfogása szerint (Kézai, KK. c. 19. Fl. II. 93, 129. II.) csak a magyar pogányok ellen jöttek volna az országba. Szent István gondolatja, melyet a fiához intézett intésekben c. 6. kifejez, „hogy a vendégek, mint Aeneásék Rómában, pallérozzák a magyart“ „et perterritant exterorum arrogantiam“ (Fl. I. 109. l.), bizonyára már Gyeicsa idejében is megvolt. Ez intésekről l. Magyar nemzet Története I² 384. l. n. 37.

¹⁵⁶⁾ Csak a három vitézről fogadhatjuk el bebizonyított ténynek, hogy Gyeicsa korában jöttek be. A Héderekről oklevéllileg ki van mutatva, hogy II. Géza király korában vándoroltak be. A Pot-nemzetség tulajdonképen Győr, és kötséges, vajjon jövevény-e? A Hermann-nemzetségről, „liberi homines sunt de Nurumburg“, mely csak a XIV. században emelkedett nagyra, maga a Krónika (KK. c. 26. Fl. II. 132. l.) mondja a XIII század második felében: „hereditatibus pauperes“, — ép oly kevéssé fogadhatjuk el e kései tanúságot, mint a szathmári németekről XIII. századbéli oklevelük állítását (CD. III². 211. l.), hogy Gizellával jöttek be, ámbar, mi a sopronmegyei Kaalról mondatik 1212-ben, lehetséges, hogy való! Birtokadományozások azonban valószínűleg csak Szent István idejében történtek. Hontról és fiáról Bynről, (Bény-ről), csakugyan olvasuk, hogy Szent István adta nekik a Duna mellett Csenkét, a Garam mellett Bényt, melyet utódaik a bozóki apátságnak adtak (CD. VII/5. 102, 103. l.). Theobald, kiről csak Kézai szól (Fl. II. 94. l.): Tiboldus de Tanberg: „Ex isto illi de Babocha orti derivantur. Isti enim sunt de Deuchunlant“, sem igen kaphatta meg Gyeicsa alatt azokat a jószágokat, melyeket utódai, a Tibold- vagy Babocsa-nemzetség, Somogy déli részében bírtak: Babocsát, Lábodot és környékükön a most

már elenyészett Németszeget, Borkot és másokat. Ennek a nemzetségnek egyébiránt a XIV. század végén magva szakadt (HO. I. 92, 201. l. Anj. Okm. V. 573. l. Csánky II. 576, 590, 631. II.). Wecelintől származott a Ják-nemzetség, mely Vas-megyében bírt; belőle származik — a többi közt — a máig virágzó Niezky-család. Poznán nemzetségéről még II. István korában olvasunk (KK. c. 68. Fl. II. 209. l.), de azután csak a Hont-Poznán-nemzetség szerepel, mely kétségkívül a Hont-ivadékok egyik Poznán nevű tagjának származéka. Kétségtelen hajtásai: a gróf Forgáchok és az ugocsei Ujhelyiek.

¹⁵⁷⁾ A Legenda minor szavait, c. 3., 4. (Fl. I. 3. l.), Szabó Károly fordításában idézem: „Emlékiratok a magyar kereszténység első századából“ 27. l. Halála idejéről Karácsonyi János (Turul XIII. 52. l.); Dlugoss adatát, melyet I. Ulászló megkoronázása alkalmából említ fel (Lib. XII. 743. l.), hogy hamvai Székesfehérvárrt a Szent Péter templomában pihennek, melyet IV. Béla szenteltetett fel (KK. c. 79. Fl. II. 223. l.), épen csak hogy megemlítem.

¹⁵⁸⁾ A lázadó Koppány, írják a Krónikák c. (KK. 36. Fl. II. 139. l.), nőül akarta venni. Hogy ez régebbi részlet, l. A magyar nemzet Története I² 389. l. n. 51.